

A Jézustársaság és az egyházi tudományok

Írta: BORBÉLY ISTVÁN S. J.

1537 és 1539 között Velence és néhány más középtáliei város polgárai megütközéssel tekintettek néhány különös életű, idegen férfiúra. Kettesével vagy egyenként léptek föl és amerre csak megjelentek, mindenütt komoly és imádságos életet mutattak. Szakítani látszottak a hagyományos polgári józansággal, nem számított előttük semmit a vagyon és a szórakozás s bár a szent tudományokban is alapos jártasságot árultak el, mégsem törekedtek valamely tanszék elnyerésére, sőt a tanult embereket csalogató egyéb kitérítések is hidegen hagyták őket.

Aki életkörülményeikbe közelebbről is bepillantott, megtudhatta róluk, hogy javarészből a párizsi egyetem végzett növendékei, többnyire felszentelt papok, akik erre a csodálatos, új életmódra idősebb spanyol vezetőjük, Magister Inigo irányítása folytán szánták rá magukat. E felvilágosítás után még nyilvánvalóbb lett az ellentét, amely a Párizsban szerzett tudományos cím és a nyomorúságos életmód között jelentkezett. Ilyenkor bizonyára több becsvágyó olaszban fölébredt az a gondolat, hogy ezek a derék férfiak egy rajongó spanyol kedvéért elrontották az életüket, mivelhogy haszontalanul, parlagon hevertetik azt a tudást és azt a műveltséget, amellyel tisztességet, egyházi méltóságot, esetleg nagy nevet szerezhettek volna.

Nehéz lett volna ezekben a napokban e különös életű férfiak jövődjét előre látni, s főleg elhinni, hogy az idegenek olyan szerzetesrendnek lesznek első tagjai, amely a következő századokban az egész művelődésre, különösen pedig az egyházi tudományokra döntően nyomja majd rá a saját szellemiségének bélyegét. Az új életmód első szárnypróbálgatásainál még ma is, a történelem adatain keresztül, csak azt látjuk, hogy a vezető Magister Inigo személyében a 16. század több szellemi áramlata olvadt össze nemes eredetiségben. Inigo baszk eredetű spanyol volt. Abból a népből származott,

amely az akkori lelki forradalom izgatott légkörében is leginkább megőrizte hűségét a római Egyház iránt. Egyébként maga is nagy lelki megrendülések után igyekezett Istent megtalálni. Ám ebben a fordulatban is eredeti: nem vonult szerzetbe, ahogy mások tették volna, az Izabella királynő és Ximenes bíboros buzgólkodása folytán megújuló spanyol szerzetesi élet nem vonzotta őt. E helyett a németalföldi és rajnavidéki „devotio moderna” („új áhitat”) egyéni vallásosságot elmélyítő hullámai jutnak el hozzá, Kempis Tamás Krisztus követése és minden bizonnyal Cisneros apát könyve növelték buzgóságát és segítették arra, hogy megtalálja önmaga számára a legfőbb életszabályt. Lelkisége a zárda fegyelme helyett a szív iskolájában iparkodott az embereket keresztény jámborságra nevelni. Az így bensőségesse vált lelkek számára azt hirdette, hogy katonai céltudatossággal, az éppen felmerülő szükségletek szerint álljanak Krisztus országának szolgálatába.

Ezeknek az elveknek nyerte meg a kemény akaratú spanyol fiatalabb párizsi társait is. Iskolájában ezek is végighaladtak az egyéni vallásos életet elmélyítő lelki előhaladás szakaszain. Lelkiségük alakítása mellett később a párizsi tanulmányok emléke szinte elhomályosult bennük. A megszerzett teológiai tudás legfeljebb annyiban volt fontos nekik, hogy a lelkek gondozásában hasznát látták.

Csak később tűnt ki, hogy a kis csapat jövőjében mekkora szerep jutott a hosszas párizsi tanulmányoknak.

Amikor először jelentek meg Rómában, ketten közülük a pápa asztala mellett vitakoztak teológiai kérdésekről. Ez még jelentéktelen esemény: a Fernese-pápa, aki fiatalabb korában egyéb mulatságokat sem vetett meg, most az Egyház reformjának gondjaitól körülvéve ilyen dolgokban keresett szórakozást. Később, midőn Ignác végleg Rómában telepedett le, két fiatal társa a Sapienza-egyetemen kapott tanári megbízatást. Ez már komolyabban mutatta, hogy a párizsi tanulmányoknak súlya volt. De itt sem állhattak meg. Olyan válságba sodródott az Egyház, olyan kötelességek háramlottak a pápára, hogy a készséges új gárdának szinte elsősorban a tudományos fegyverzetét kellett segítségül hívni. A protestánsok németországi előtörései, a nagy paphiány és a meglévő klérus szégyenletes tudatlansága sürgősen diktálták a teendőket. Faber és Le Jay Németországba mentek és a protestánsokkal mérték össze fegyvereiket, Lainez és Salmeron pedig a trienti zsinaton remekeltek. Ignác látja, hogy a köréje sereglő fiatalembereknek is jó képzést

kell nyújtani, ezért a párizsi, löweni és spanyol egyetemekre küldi őket. Rómában az alapító megteremti a Germanicumot, Augsburgban Canisius tart tudományos előadásokat. Egyre érezhetőbb a szükséglet, hogy magának a rendnek kellene gondoskodni növendékei alkalmas képzéséről. Még Ignác maga megkezdi ezeknek a háznak alapítását s gondoskodik róla, hogy a jezsuitákkal együtt a híres „modus parisiensis” is meghonosodjék. Az ifjú jezsuita tudósok irodalmi tevékenységükkel gátat vetnek a protestáns könyváradatnak. Így indul el a Jézustársaság munkája az egyházi tudományosság területén.

Amiképp a kezdetet céltudatos lendület, vállalkozó merészség és ügyes alkalmazkodás jellemezte, úgy a későbbi századokban is megmaradtak ezek a tulajdonságok. A rend teológiai főiskolái meghonosodtak az egész világon. A protestánsok egyházellenes támadásai közt a jezsuiták az első sorokban küzdenek. Néha ők maguk vezetik a harcot, máskor erős fegyvertársaként működnek, de mindig ott állanak a támadások középpontjában.

NEM KÖNNYŰ DOLOG röviden összefoglalni ezt a hatalmas tevékenységet, kidomborítani sajátosságait, rámutatni hatásaira és megkeresni azt a szellemiséget, amely a munka sokrétű megnyilvánulásait áthatotta. A nehézség leginkább onnét ered, hogy bár a tudományos teljesítmények anyaga aránylag könnyen hozzáférhető, egységes szempontból alaposan eddig senki nem dolgozta föl az egészet. Az eredmények megítélésében pedig még elég gyakran szóhoz jutnak bizonyos régi ellentétek; újabban a szellemtörténet ingadozásai és általánosításai helyeztek akadályokat a higgadt ítélkezés útjába. E nehezítő körülmények tudatában nem törekszünk másra, minthogy bemutassuk a jezsuita egyházi tudományosság főbb érdekességeit és jellegzetesebb vonásait. E célból először megismerkedünk azzal a szellemi termőtalajjal, amelyből ez a tudományosság kinőtt, utána végigtekintünk a munka terjedelmén és értékén, végül néhány gondolatot szentelünk annak a kérdésnek, hogy a jezsuiták teológiája milyen irányzatot juttat kifejezésre.

Az egyházi tudományosság a rend fellépése előtt

A 16. századdal az egyházi tudományosság is fordulóponthoz érkezett. A közel két évszázadon keresztül nagy befolyásnak örvendő nominalista teológia ekkor érkezett el teljes belső elsorvadásához. A szellemi vezetést azok az irányok vették át, melyeket részben a nominalizmus nevelt nagygyá, részben tőle függetlenül formált ki az európai gondolkodás.

A 14. SZÁZAD ELEJÉN KEZDŐDŐ NOMINALIZMUST a klasszikus skolasztikától eredetileg az a felfogás választja el, amely szerint általános fogalmaink nem bírnak alappal a tárgyi világban, hanem csak kényelmes jelek

a gondolatainkban szükséges rendszerezés megteremtésére. Ez az eleinte jelentéktelennek látszó tudományos nézeteltérés később gyökeresen különböző szellemiséget eredményezett. A klasszikus skolasztika gondolatvilága a tökéletes összhang, a teljes belső rend jegyében alakult ki. Az okoskodásunkkal mindig együttjáró nagy apóriák: gondolat és valóság, egyén és közösség, hit és ész, természetes és természetfölötti, megnyugtató feleletet és kielégítő összefüggést nyertek Szent Tamás bölceletében. Ezzel szemben a nominalizmus, alapelvének logikus következményeként, szinte az egész világot bensőleg összefüggéstelen részekre bontotta szét. Önállósult benne a tapasztalati kutatás, különálló foglalkozássá lett a vitázó ügyesség, megjelent előtte az egyén teljes belső utánozhatatlansága, s úgy fogta föl a közösséget, mint az egyénre ható értelmetlen kényszert. A hitet kizárólag a kinyilatkoztatásra és az Egyház tekintélyére alapozta, a természetes ismeret birodalmában szélsőséges kételkedésnek hódolt. A természetfölötti rendben nem ismerte föl a természetes világhoz simuló belső tartalmat; a természetfölötti világot egészen Isten szabad tetszéséből magyarázta, amelynek nem kell tekintettel lenni még bizonyos belső összefüggésekre sem.

Néhány szerzetes iskolát nem számítva – ezekben tovább őrizték a klasszikus skolasztika tanításait – az említett két században a nominalizmus erősen hatalmába kerítette a lelkeket.

SZÁMUNKRA ENNEK AZ URALOMNAK nem a tanításai jelentősek, hanem az az általános hatás, amelyet a teológia művelésére gyakorolt. Szembetűnő, hogy a dialektikai mesterkedés, a száraz, elvont, fogalmi megkülönböztetésekben és felosztásokban tetszelgő előadásmód szinte eltorzította a tudományos műveket. Csak a beavatottak és azok is kényelmetlen erőfeszítés után tudtak behatolni ezekbe a titokzatos tartalmú iratokba. De ha még annyi fáradság után valami biztos tudást szerezhettek volna! A szerzők és könyveik a kételkedést és a bizalmatlanságot terjesztették. A könnyelmű és felelőtlen egyéneknél ez a módszer néha valóságos hitelenséghez vezetett, míg a komolyabb és vallásos lelkek, mint a 15. század nagy német teológusa, Biel Gábor, a legtöbb kérdésnél mint utolsó mentődeszkába, a kinyilatkoztatásba és az Egyház tekintélyébe kapaszkodtak. Azonban a Szentírás és az egyházi döntések kezelésében nem jártak el nagyobb szerencsével, mint a teológiai igazságok kutatásában. Itt is a szavak boncolgatása, a mondatok elemzése és mérlegelése volt a fontos, nem pedig az átfogó és az életre tekintő szemlélet.

Érdekes sajátossága még ennek az iránynak, hogy a problémák súlya elől szívesen menekült az egyéni *vallásos élmény* vigasztalásába.

Ezt a hangulatot fejezi ki a nominalista korban író Kempis Tamás mondása: mit használ nagy tudománnyal vitatkoznod a Szentháromságról, ha alázatosság híján nem tetszel a Szentháromságnak? (Krisztus köv. I. 1.) Végül mivel az Egyház még nagy tekintélynek örvendett s az egyházi pályafutás szép megélhetést ígért, azok, akik egyházi téren akartak felemelkedni, a teológiai tanulmányokból csak a legszükségesebbet, a kánonjogot végezték el. Ez tökéletesen elegendő volt a külső boldoguláshoz. Eck János is céloz erre az általános fogatkozásra a würzburgi káptalan prépostjához írt

egyik levelében: „Mivel már magas méltóságra jutottál az Egyházban, szeretnék megnyerni, hogy elhagyd a jog jól fizető tanulmányozását s helyette csak a teológiának szenteld magad.”¹

A nominalista teológia hatása alól a kezdő protestantizmus teológusai is alig vonták ki magukat. Luther maga is azoknak a típusoknak egyike, akik a nominalista teológiát űzve, inkább személyes vallásos élményeikben kerestek súlyos kérdéseikre megoldást. Ha műveiben jelentkezik is a szenvedélyes és nagy képzelőtehetségű ember egyéni írásművészete, mellette megvan a kor teológiai iskolájának minden kicsinyessége, szörszálhasogatása, s az egykori vitatkozók mindenáron való diadalkeresése. Ezért írta róla még Harnack is, hogy Luther külső bemutatkozásában és néha lelke legmélyén is középkori lélek és az ébredező új szellemmel szemben ősi katolikus jelenség. Részben ebből a körülményből magyarázható meg, hogy az első teológiai viták katolikusok és protestánsok között nem a tárgyi igazság oldaláról, hanem a személyek és szenvedélyek szerint érdekelték az embereket. Innét eredt az is, hogy az első iratok a nominalista teológia szerencsétlen köntösében láttak napvilágot és sem a közönséget nem keltették érdeklődésre, sem egymás gondolatait ügyesen és közvetlenül nem tudták megragadni.

Ezzel a szellemi megmerevéssel szemben nem késhetett a visszahatás. A kintről támadó leghatalmasabb ellenfél a humanizmus volt. A klaszszikus formák és a platói szárnyalás kedvelői érthetően nem barátkozhattak meg a nyelvi bárdolatlanság és a bölcséleti kicsinyeskedés bajnokával. Még elkeseredettebben ellenkezett a humanizmus a régi teológiai irányzattal az ébredező történelmi kritika miatt. A teológusoknak kevés érzékük volt ama kérdések iránt, melyek a teológia történelmi jellegével voltak kapcsolatban. Viszont a humanisták igyekeztek utána nézni az írásművek származásának, eredetiségének, a fordított könyvek megbízhatóságának. 1430-ban Cues Miklós már gyanúsnak tartotta a hamis Decretálisok néhány részletét. 1440-ben pedig Valla Lőrinc az apostoli hitvallás eredetiségét bírálta. Megkezdik a Vulgata szövegének a göröggel, sőt a héberrel való összehasonlítását; ez a törekvés vezette Erasmust is, hogy 1516-ban kiadja Újszövetségét „ad graecam veritatem” (a görög szöveg igazsága szerint).

Nem maradhatott nyom nélkül az sem, hogy a görög nyelv utáni érdeklődés és a Konstantinápolyból nyugatra érkező görög menekültek felhívják a figyelmet a görög szentatyákra. Az 1519-ben megtartott lipcsei vitatkozáson Eck János meglepődött a Luther által felhozott sok olyan görög szövegen, amelynek ő még a létezéséről sem tudott. Ha nem is az eredetiben, de latin fordításban, a görög szentatyák számos kiadást értek el. Sok fogyatkozás tapadt e kiadásokhoz, de az áramlatot többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A humanizmus hatása tehát mindinkább megéreződött a teológusok munkáján. A tökéletesebb irodalmi formák igénye és a történelmi elmélyedés magukkal hozták, hogy szélesebb áttekintéssel és

¹ Epistola de ratione studiorum suorum. 1538 február 2-ról Corp. Cath. fasc. 2. p. Idézi: A. Hayen: Saint Robert Bellarmin et les principaux courants théologiques de son temps. Nouvelle Revue Théologique. 58. (1931) 385-396.

elfogadhatóbb előadásban kezdték írni a könyveket, a pontos történelmi és irodalmi megalapozottság pedig a teológia művelődésének elengedhetetlen kellékévé kezdett válni.

Téves volna azonban a teológia 16. századbeli újjászületését kizárólag a humanista befolyásnak tulajdonítani. Közvetlenebb változások is erősen hozzájárultak a hittudomány újjáébredéséhez. Így első helyen a visszatérés a 13. század skolasztikájához. Minél inkább világos lett a nominalizmus csődje, annál nagyobb buzgósággal fogtak hozzá még a humanista műveltségű komolyabb emberek is a skolasztika virágkorabeli gondolatainak továbbfejlesztéséhez.

ENNEK A FORDULATNAK LEGISMERTEBB HIRDETŐJE a mozgalmas életű domonkosrendi generális, majd bíboros, *Thomas de Vio Cajelanus* (1469-1534).

Mellette a spanyol *Vitoria Ferencnek* vannak igen nagy érdemei. Ő keltette Szent Tamást szinte új életre. Mint a salamancai teológiai kar tanára (1526-46), eleven szellemével, széleskörű érdeklődésével és világos ítélőképességével sok tanítványt szerzett, akik később az ő szellemében művelték az egyházi tudományokat. Az ő hatására történt, hogy Petrus Lombardus Szentenciái helyett Szent Tamás *Summa theologiae*-jét kezdték alkalmazni vezérkönyv gyanánt. Ennél is fontosabb, hogy a teológiai búvárkodás egész szellemét átalakította.

SZAKÍTOTT A MEDDŐ NOMINALISTA FOGALOM-elemezgetéssel, de nem esett a másik hibába sem, hogy Szent Tamás követésében aggályoskodva ragaszkodjék hozzá minden részletkérdésben is. A középkor nagy tanítójának egyetemes szempontjait, merész összefoglaló képességet és az élettel való kapcsolatot tartotta szem előtt; ezért foglalkozott korszerű jogi kérdésekkel is, főleg a háborúról és békéről írt művében. Tanítványai közt nagy nevek szerepelnek: Melchior Cano, Dominicus Soto, Petrus Sotomayor, Medina, Dominicus Banez, A trienti zsinaton résztvevő teológusok közül 66 volt a salamancai egyetem tanára vagy növendéke. A mester eredeti és merészen újító szellemét leginkább talán Melchior Cano örökölte. Halála után megjelent *De locis theologicis* (a teológiai elvekről) c. munkájában gyökeresen rendet teremt a teológia elméletében és módszerében. Azt a határozatlanságot, mely a teológia és a bölcsélet, a történelem és a hittudomány viszonyaira nézve még a középkori nagy skolasztikusoknál is megtalálható, Cano evvel megszüntette. Abban az időben, midőn a teológiának a protestánsokkal szemben új feladatokat kellett megoldani, teljesítménye fontos szükségletet elégített ki.

A salamancai iskola jellemzéséhez hozzátartozik még az is, hogy a teológusok írásmodora tekintettel van a humanizmus szép formát kívánó szellemére. E törekvés már Vitorlánál tapasztalható, Canónál talán túl is lépi a kívánatos kereteket. Ez az örvendetes

változás azt is meggyőzően hirdeti, hogy a humanizmusnak és középkori művelődésnek kapcsolata mekkora segítséget nyújtott a 16. században meginduló belső katolikus reformnak. Figyelemreméltó az is, hogy ez a szellemi szövetség ilyen arányokban spanyol földön jön létre: ott, ahol a közszellem sajátos alakulása, de különösen Ximenes bíboros buzgósa és humanista műveltsége már a század elején egyesítette a későbbi barokk katolikus kultúrának e két elemét.

NEM JELENTÉKTELEN HATÁSSAL VOLT a teológia felfrissítésére a katolikus és protestáns ellentét következtében megkezdődő *vitakozó irodalom* is. Eleinte ezek a művek is magukon hordozták a nominalista szellem valamennyi hibáját, sőt még tetézték azokat nyers és értelmetlen szenvedélyességükkel. Lassanként azonban megértik a szerzők, hogy ha eredményt akarnak elérni, meg kell érteniök a mások álláspontját, bele kell helyezkedniök az ő gondolkodásukba és a beavatottak szak kifejezései helyett érthetően és világosan kell írniok. A legkiválóbb polemikus termékek éppen a tárgyilagos megítélésben, a világos előadásban és a gyakorlati élethez alkalmazkodásban tűnnek ki. Ez az új tárgyalási mód azonban nem maradhatott hatás nélkül az előadás világosságára.

Végül a század második felében újabb tényező adott a katolikus teológiának nagy lendületet. 1563-ban fejeződtek be a trienti zsinat tárgyalásai. Eddig nem volt még egyetemes zsinat, amely a katolikus hit igazságait annyi rendszerességgel, oly alaposan és részlegesen fejtette volna ki, mint a trienti. A katolikus hitnek e határozott kifejtése erős serkentést adott a teológusoknak. Megszűntek az ingadozások, véget ért az a bizonytalan állapot, melyben még a katolikusok is bizonyos kompromisszumokon törték a fejüket, mindenekfelett pedig ismét bebizonyosodott a tanító Egyház csodálatos irányító ereje. A zsinat tanítását terjeszteni, magyarázni, kifejteni a teológusok feladata volt. Ez a munka is a teológiai ismereteknek elmélyülését hozta magával.

A Jézustársaság tudományos aranykora (1540-1660)

Ebben a környezetben kezdette meg tudományos működését a Jézustársaság, főleg amióta az első évtized eredményei megmutatták, hogy a teológia művelése a rendre nézve elsőrangú apostoli kötelesség. A német protestánsokkal való érintkezés csak növelte ezt a felismerést. A tévedés leküzdéséhez alapos tudásra volt szükség. A Szent Ignác fogalmazta rendi alkotmány V. része számol már olyan tanulmányi házak létesítésével, amelyek fiatal rendtagok és kívülállók számára humanisztikus képzés mellett a hittudományban is

alapos oktatást nyújthatnak. Szent Ignácot főleg a párizsi tanulmányi rendszer vezette. Nemcsak az intézetek szervezésében, hanem a tananyag megválasztására és az előadás módjára vonatkozó rendelkezéseiben is érvényesültek a párizsi tapasztalatok. Hangoztatja, hogy a legfontosabbnak a skolasztikus teológiát, a hitigazságok értelmi áthatolását kell tekinteni. Mellette maradjon elég alkalom a pozitív tanulmányokra, főleg a Szentírás megismerésére. A teológia előadásaira Szent Tamás Summa Theologiae-ját ajánlja vezérfonalul, bár megengedi, hogy a régebbi szokás szerint Petrus Lombardust is használják. Általános elvként pedig azt hangoztatja, hogy a tanítás biztonsága és egysége legyen a legfőbb zsinórmérték. E rendszabályok egyszersmind megjelölik azt a szellemet, amelyben a jezsuiták teológiai oktatása ma is folyik. Ennek a szellemnek és a korigények kölcsönhatásából született meg, fejlődött, alakult, izmosodott később is a jezsuita teológia.

Melyek voltak a fontosabb eredményei?

Nagyszerű bemutatkozás, sokatígérő kezdet volt a jezsuiták szereplése már a *trienti zsinaton*. Itt Szent Ignác fiai közül ezeket találjuk: Lainezt, Salmeront, Canisius Szent Pétert, Le Jayt, Carillont és Polancót. Közöttük a két első szerepe valóban nagyjelentőségű, mert mint az uralkodó pápa kiküldött teológusai a zsinat mindhárom szakában résztvettek. Le Jay, Canisius és Carillon csak a német püspökök vagy hercegek megbízottaiként szerepeltek. Egyedül az utolsó szakaszon volt Canisius Ferdinánd császár megbízottja. Lainez és Salmeron az első ülészakon néhány szereplés után annyira meghódította tudásával a zsinat résztvevőit, hogy rövidesen egészen kivételes helyet kaptak a tárgyalások alatt. Az elnöklő pápai legátus kívánságára Salmeron adta elő a megvitatandó kérdésben az Egyház álláspontját, míg a vita végén Lainez foglalta össze az elhangzott véleményeket, s ő tett igen gyakran javaslatokat a meghatározandó hittételekre nézve. Egyedül neki volt joga háromórás felszólalásokra. Az ő föllépésének tulajdonítható, hogy a zsinat elvetette a kettős megigazulásról szóló javaslatot s több előterjesztése a határozatok végleges szövegébe is belekerült.

A ZSINAT 2-ik és 3-ik részén is nagy befolyása volt a két spanyol jezsuitának. A 14. ülés fejezeteinek és kánonjainak kidolgozása Lainez munkája; így a zsinatnak a bűnbánat szentségére vonatkozó tanítása az Ő irányítása alatt jött létre. Ha nem a legeredményesebb, de legfáradtságosabb munkát a zsinat 3-ik szakában végezte Lainez, midőn hosszasan és csodálatos alaposan védelmezte azt a felfogást, hogy bár a püspöki méltóság isteni eredetű, az egyes püspökök joghatóságukat mégis a pápa-

tól kapják. A kilenc hónapig tartó tárgyalások nem vezettek eredményre. Lainez nézete, mely a pápa lelki hatalmának teljességén alapult, nem tudott diadalra jutni. Csak annyit ért el, hogy az ellenkező tanítás lezögzését sikerült megakadályoznia.

Ezen a 3-ik szakaszon képviselte Canisius Ferdinand császárt s ebben a megbízatásában, valamint több német fejedelem nevében is kérte a kehely használatának megengedését. A zsinat azonban egy másik jezsuita, Salmeron, javaslatára Canisius kívánságait nem fogadta el.

Ezek a sikerek inkább személyes sikerek voltak. Lainez és Salmeron, a két fiatalkori jóbarát az alcalai főiskolán kezdték tanulmányaikat, majd Párizsban szerezték meg tudásukat, melyet elsősorban a híres és bevált iskolának szellemi kincseskamrájából merítettek. Az önálló jezsuita képzés, a jezsuita szellemnek a teológiában való bemutatkozása csak akkor jelentkezik, amikor a Társaság főiskolái már felszaporodtak és tanulmányi rendjük is határozottabb alakot öltött. Ez a fejlődés több évtizedet kívánt s természetesen az elméleti állásfoglalásokban éppen úgy, mint a tanítás gyakorlatában és az iskolák szervezésében sűrű próbálkozások, gyakori ingadozások és bizonytalanságok jelezték a fejlődés útját.

Alig telt el azonban 2-3 évtized, a jezsuita teológia általánosan elismert tekintéllyel és számos nagynevű tudós ajkáról emelte föl szavát a hittudományban. A Jézustársaság történetében is megisméltődött az a törvény, amellyel a Szent Domonkos és Szent Ferenc rendjeiben találkozunk, hogy az alapítást követő első felindülés ideje szellemi téren is a legtermékenyebb volt. A jezsuita teológiának ezt a fénykorát, az alapítástól a 17. század közepéig, a rend későbbi történelmének egyetlen időszaka sem érte eddig utol.

E nagyszerű virágzás abban is megegyezik az említett két rend első korszakának nagyságával, hogy a szerzetesrendek diadala mind a két esetben összeesett az egész Egyház nagyszerű kulturális lendületével. A jezsuiták teljesítménye fennállásuk első századában valóban csak a barokk műveltséget jellemző nagy katolikus munkának egyik megnyilvánulása volt. Ezért nehéz, szinte lehetetlen bizonyos jelenségeknél elválasztani azt, ami egyetemesen katolikus, attól, ami a Jézustársaságnak sajátja. A művelődés egyes jellemvonásai ugyanis az egész egyházi életet átjárják. Azért is elhibázott dolog volna vitatkozni, hogy a munka egyes részleteiben honnét eredt a kezdeményezés. Annyit biztosan állíthatunk, hogy a jezsuiták a kornak vezető szellemi hatalmasságai közé tartoztak.

Jellegzetes, hogy a teológia legkiválóbb művelői ebben az időszakban a *spanyol* jezsuiták soraiból kerültek ki. A virágzó spanyol katolikus élet éppen Spanyolországban szerzett kiváló rendtagokat a spanyol eredetű szerzetnek s a virágzó spanyol tudományos intézmények parancsolólag írták elő a jezsuitáknak azt is, hogy

hasonlóan komolyan merüljenek el a teológia tanulmányozásába. Az ösztönzést és a teológia művelésének szellemét ők is Vitoria iskolájából kapták. Az első nagy spanyol jezsuita teológusok, akik a Jézustársaság tanintézeteinek és teológiai virágzásának alapjait kezdték lerakni, de Toledo bíboros, Maldonado, Valenciái Gergely, a nagy spanyol dominikánus szellemében nevelkedtek, Salamancából hozták magukkal az újjáébredő skolasztika friss lendületét.

Csak Szent Ignác gyakorlatiasságára és az apostoli tevékenység kívánta fűrgeségre meg alkalmazkodásra volt szükség, hogy kialakuljon a spanyol jezsuiták eredeti teológiai iskolája. Valóban, ha ezt az iskolát egységes szempontokból vizsgáljuk, az említett két szellemi gyökérből megérthetjük összes tulajdonságait. A jezsuitáknál is ugyanaz a kedv és bátorság tapasztalható a problémák felvetésében és megoldásában, mint a salamancaiaknál. Szent Tamás megbecsülésében és követésében is alig állanak a salamancaiak mögött. Toledo magyarázatai Szent Tamás Summájához nemcsak a jezsuiták számára értékes hagyomány, hanem az egész korszaknak rövidségben és mélységben egyik legjobban sikerült ilyenmű terméke.

Mindkét iskola megegyezik abban, hogy nem eredetiségre, nem új szintézisre tör, hanem a középkor nagy teológusainak gondolatait akarja az újabb idők számára öntudatosra és elevenné tenni. Ennek következtében a főtörekvés mindkét oldalon oda irányul, hogy Szent Tamás rendszerét kidolgozzák, esetleg tovább is vigyék, alkalmazhatóságát a felmerülő újabb kérdésekre bebizonyítsák. Azok a nagy kérdések, melyek Szent Tamást az augusztinizmussal vagy az averroizmussal szemben foglalkoztatták, itt nem mint vitatott és megvitatandó, hanem mint birtokolt és kifejtendő igazságok szerepeltek.

Viszont a 16. században elkerülhetetlenül számolni kellett azokkal a bírálatokkal, amelyek harmadfél századon át a skotizmus vagy a nominalizmus részéről Szent Tamás rendszere ellen elhangzottak. Az ellenkező nézetek mérlegelésében a jezsuiták éppen gyakorlati irányuk miatt általában messzebb mentek, mint a dominikánusok. Ebből a viselkedésükből következik, hogy nem annyira a főbb irányvonalak végigvezetésében tűnnek ki, mint inkább az egyes részlet-problémák kimerítő és alapos tárgyalásában. Az elvek és az általános irányok ezért nem kerülnek náluk veszélybe, hiszen ezeket ők is Szent Tamás szerint fogadják el. A gondolkozó és világosan, merészen következtető képesség, a spanyol lelkületnek egyik jellegzetes

tulajdonsága, viszont annál nagyobb szenvedéllyel boncolgatja a felvetett és felvethető részletkérdéseket.

BÁR HATALMAS KÜLÖNBSÉGEK választják el ezt a spanyol jezsuita skolasztikát a nominalizmus kételkedésben és apró elemzésekben elvesző tehetetlenségétől, mégis eléggé bőven találunk a spanyoloknál is olyan helyeket, amelyek kicsiny kérdéseken vitakoznak. Ezek a hibák azonban más természetűek, mint a nominalisták kilengései. Egyáltalán nem az általános fogalmak iránt érzett bizalmatlanságból, nem az értelmi munka félreismeréséből fakadnak, hanem inkább az okoskodó és következtető lendület túltengéséből. Van idő, van kedv, van szorgalom s van természetadta képesség ilyesféle foglalkozásokra, miért ne fogjanak hozzá akár a legbonyolultabb, bár kis jelentőségű probléma megoldásához. Néha – így történetelt Vasquez és Suarez vitáinál – ez a szenvedély két ellentétes temperamentum összeütközéséből is kipattanhatott s ilyenkor a csak-azért-is igazságkeresés sem idegen a szent hittudományok egyik-másik művelőjétől.

Ekkora lelkesedés, ilyen munkakedv, annyi tehetség és szorgalom nem mehetett el figyelem nélkül a szentatyák műveiben, a történelmi forrásokban tett újabb felfedezések és eredmények mellett. A legkiválóbb spanyol jezsuitákat általában jellemzi a régebbi teológiai irodalomban való alapos elmerülés. A kritikában nem oly erősek, mint a franciák (pl. Petau), de az ókori keresztény írók gondolatainak feldolgozása és értékesítése műveikben igen komoly szerephez jut. Suarez roppant anyaga e pontban is bámulatot kelt. Ruiz de Montoye-t páratlannak mondják a szentatyák ismeretében. Vasquez és Ripalda pedig nem hiába kapták a spanyol Szent Ágoston, illetve Szent Cyrill elnevezést.

Nagynevű jezsuita egyháztudósok

Ennek a spanyol jezsuita skolasztikának legkiválóbb képviselője kétségkívül *Suarez Ferenc* (1547-1617). Még a korviszonyokhoz képest is kivételes munkabírását művei párizsi kiadásának 28 hatalmas kötete maga is fényesen igazolja. E művek legnagyobb része hűen a kor szelleméhez Szent Tamást magyarázza. Kevés olyan kérdése van a teológiának, melyet Suarez körülményesen és alaposan meg ne tárgyalna. Tudós egyéniségének épp ez a rendszeres, kimerítő, semmi akadálytól vissza nem rettenő szívós munka a legfényesebb tulajdonsága. Nem is akar hatni más eszközzel, mint a föltétlenül becsületes tudással, érveivel és világosságával. Honfitársai, a spanyol jezsuiták nem alap nélkül adják ajkára szellemes gondolatátvitellel az evangéliumi hűtlen szolga mondását: „Patien-

tiam habe in me et omnia reddam tibi.” (Légy türelemmel és mindent megadok neked.)

E PÁRATLAN TUDOMÁNYOS BECSÜLETESSÉG mellett Suarez kiváló gondolkodó is. Behatol a kérdések mélyébe, élesen különböztet és hidegen, megfontoltan ítél. Fogatkozásai természetesen vannak. Főleg ha Szent Tamással hasonlítjuk össze őt, azonnal kitűnnek gyengeségei. A nagy középkori hittudóssal szemben ő inkább magyarázó, mint egységesítő, inkább boncoló, mint intuitív elme, nagyobb az összefüggések szorgalmas keresésében és összerakosgatásában, mint egyetlen átfogó megpillantásában. Természetének ez a különbözősége is magyarázza, hogy bár Szent Tamás becsületes követője igyekezett lenni, módszere mégis több lényeges pontban eltér mestere gondolataitól. Suarez a körülményes mérlegelés, megfontoltság embere, a józan, kielégítő, átlagos világosságot kedveli. Megelégszik azzal, hogy ezek az igények ki vannak elégítve. Életrőli szerint tanulmányainak kezdetén kinlódva törte be magát az elvont igazságok ismeretébe. Ezt az érzéki valóságokhoz tapadó képességet később sem tagadta meg teljesen. Innét van, hogy rendszere szigorúan következetes és gondos fölépítése mellett is azt a benyomást kelti, mintha nem volna elég éleslátással egybefűzve. (Ilyen szerencsétlen alkatrész például a modus unionis többféle formában visszatérő elmélete.) Viszont az erkölcstani és jogi kérdésekben Suarez lelkiismeretessége és gondos elemzései elsórangú alkotásokat hoznak létre; legnagyobb értékű művei e területről valók. (*De virtute et statu religionis*, *De legibus*, *Defensio fidei catholicae adversus anglicanae sectae errores*. A szerzetesi életről; a törvényekről; a katolikus hit védelme az anglikánok tévelyeivel szemben.)

E kérdésekben Suarezból ma is lehet meríteni. Rendszerint szorosan vett metafizikai része azonban eddig nem akadt feltétlen követőre, bár a Jézustársaság legnagyobb teológusát tiszteli benne.

Munkássága révén az egyházi felsőbb oktatásban egy jelentős módszertani újítás kezdett meghonosodni. Suarez előtt a filozófiai és teológiai művek szinte kizárólag Aristoteles, Lombardi Péter, később pedig Szent Tamás-magyarázatokat nyújtottak. Mivel ebben a keretben lehetetlen volt elhelyezni a kor kívánta összes tudnivalókat, már Toledo Szent Tamás-magyarázataiban találunk egy *Quaestiones et dubia* (kérdések és kételyek) c. részt, melyben a kérdésre vonatkozó, jórészt pozitív anyag van összefoglalva. Ebből a kezdeményezésből alakult ki az a tárgyalási mód, mely a magyarázandó szöveghez való szolgálai ragaszkodás helyett hosszabb és áttekinthetőbb problémátörténetet iparkodott nyújtani s ezek után adta meg a fölvetett kérdésre a választ. Suarez *Disputationes metaphysicae* c. műve ennek az új tárgyalási módnak egyik legsikerültebb példája.

A FÖLHALMOZOTT ANYAG ÉRTÉKE MELLETT ez az új előadási mód is elősegítette azt a nagy népszerűséget, amelynek ez a terjedelmes filozófiai tankönyv örvendett. Nemcsak a katolikusok használták, hanem a protestáns főiskolák is, ahol Melanchthonnak a protestáns Seeberg

szerint „terméketlen tankönyv-filozófiája nem vehette föl a versenyt a spanyol skolasztika hatalmas tudományos felszerelésével és kimeríthetetlen problémagazdagságával”.²

Suarez dicsőségét, kora is elismerte. 32 éves korában az általános rendfőnök Rómába hívta meg őt tanárnak. Hírnevének nem ártott, hogy az inkvizícióval és a levélbeli feloldozás kérdésében a római Székkel is voltak elméleti nézeteltérései. Mikor ügye tisztázása végett Rómába ment, a pápa a legnagyobb tisztelettel fogadta őt és visszatérése Spanyolországba valóságos diadalmenet volt.²

Portugáliának Spanyolországgal történt egyesítése után II. Fülöp sürgette, hogy a portugálok megnyerése végett Suarez, mint a spanyol teológia büszkesége a coimbrai egyetemre menjen tanítani. Nagy tudása mellett dicsérrel emlegetik erényeit, főleg szerénységét és előkelő származásából is eredő lelki nemességét.

Suarezéhez hasonló nagy megbecsülés vette körül a Jézustársaság másik nagy teológusát, *Diego Ruiz da Montoye*-t (1562-1632). Ez a szerény, szent és apostoli lelkületű szerzetes egész életét a teológia tanításával töltötte el a délspanyolországi jezsuita kollégiumokban. Híre azonban bejárta az egész félszigetet; püspökök, papok, magasrangú világi hivatalnokok keresték föl őt tanácsért. Még III. Fülöp is az ő tekintélyével akarta igazolni a Sevilla városára kivetendő egyik súlyos adóját, azonban Ruiz tiltakozott a király eljárása ellen és igazságtalannak bélyegezte követeléseit.

RUIZ TUDOMÁNYOS MŰKÖDÉSÉT jellemezve, a spanyol teológus többi erényeit is fel kellene sorolnunk: hűségét SzentTamáshoz, akinek műveit magyarázta, bámulatos szorgalmát és rengeteg anyagát. Kortársaival szemben mégis kitűnik a teológia pozitív részének kivételesen terjedelmes és komoly művelésében, valamint abban, hogy minden fölösleges finomságot mellőzve, tudományos tevékenységben is elsősorban az apostoli munkát és a lelki épülést tekinti céljának. Ez lehetett az oka, hogy a nagy német teológus Scheeben oly lelkesedéssel beszél Ruizról s hajlandó őt még Suarez fölé is helyezni. Ám ez az ítélet legfeljebb Ruiz pozitív tudására nézve állhatja meg helyét, mélység és alaposág tekintetében Ruiz Suarez mögött marad. Fő művének az isteni kegyelem természetét tárgyaló *De auxiliis* c. könyvét tartotta, ez azonban – az isteni kegyelem kérdését tárgyaló könyvekre akkor kiadott római tilalom miatt – sohasem jelenhetett meg, a szerző halála után pedig nyoma veszett.

Talán még Suareznál is jóval ismertebb neve van az e korból származó *Molina Lajosnak* (1536-1600), bár ő maga ilyen dicsőségre alig számított. Szorgalmas és csöndes tanár volt egész életében. Írása nem eléggé világos s a jó előadás sem erős oldala, azonban annál nagyobb szívóssággal néz szembe a legnehezebb kérdésekkel. Ez a képessége jut kifejezésre hatalmas erkölcstani munkájában: *De iure*

² Reinhold Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* 23. (1920) IV. k. II. 714 1.

et iustitia (a jogról és igazságról). Neve azonban egy másik eredetibb és merészebb szellemű műve folytán lett maradandóvá. Ebben az isteni előrelátásnak, a Gondviselésnek és az eleve elrendelésnek az emberi szabadsággal való viszonyát igyekszik tisztázni.

ENNEK A KÉRDÉSNEK A TÁRGYALÁSA, melyre megnyugtató megoldást különben mindezeideig sem sikerült találni, Molina korában különösen tele volt veszélyekkel. A protestánsokat ezekben a pontokban választotta el áthidalhatatlan ellentét, a katolikusoktól, de magában a katolikus táborban is elég mélyek voltak az ellentétek. Egy valladolidi nyilvános teológiai vita alkalmával az ottani jezsuita és dominikánus kollégium vezetői ütköztek össze rajta, a spanyol inkvizíció ellenőrzése is aggodalmassá tett minden állásfoglalást. Molina műve is csak az inkvizitorokkal folytatott tárgyalás után láthatott napvilágot 1588-ban. Azonkívül a szerző mint kereső és problematikus természet, sohasem volt kész teljesen gondolataival. Mindig talált egy újabb szempontot és mindig igyekezett tökéletesíteni mondanivalóját. Az első kiadáshoz már egy magyarázó függelék volt hozzáfűzve, ezt később beledolgozta a főanyagba. Alapgondolatát hosszú megfontoltsággal újabb és újabb kérdésekre terjesztette ki. Ezek a mozzanatok teszik érthetővé, hogy Molina művéről, melynek címe: *Concordia liberi arbitrii cum gratiae donis (a szabad akarat és a kegyeiéin közti összhang), egy francia teológus így nyilatkozott: Concordia Molinae, discordiarum multarum et magnarum fons.* (Molina összhangja oly sok és oly nagy ellentétek forrása . . .) Dicsérték és védtek őt sokan, így többek között a könyvét bíráló dominikánus inkvizítor is, mert látták szerzője nemes szándékát és azokat a finom okoskodásokat, melyekkel az emberi szabadságot védelmezte, támadták és elítélték őt mások, elég sokan a jezsuiták közül is, mivel újításait túlmerésznek és megokolásait elégtelennek tartották.

Munkája és tételei hosszas vitatkozásoknak voltak tárgyai, az isteni kegyelemről folytatott római megbeszéléseken, de szenvedéllyel beszélnek róla gyakran még ma is. S amint ilyen esetekben történni szokott, nagyon kevesen vannak olyanok, akik a spanyol tudós nehezen olvasható könyvét alaposan megismerni s az érdemeit tárgyilagosan felmutatni képesek volnának. Molina nem több és nem kevesebb, mint egy mély és gyakorlott gondolkozó, aki a legsúlyosabb kérdéseken töprengett s bár igen értékes megoldásoknak jutott nyomára, a végső feleletet neki sem sikerült megtalálni.

MOLINA TÁRGYILAGOSADÉ MEGÍTÉLÉSE VÉGETT érdemes vele kapcsolatban rámutatni az általa érintett problémák fejlődésére, amelyet a legújabb kutatások derítettek ki. A salamancai egyetemen már Vitoria tárgyalta Szent Tamás idevonatkozó fejezeteit. Az ő próbálkozásai nyomán lettek figyelmesek az ottani teológusok Cajetanus magyarázataira, melyek Szent Tamás kérdéseit a Duns Scotus által hirdetett isteni rendelkezések (décreta divina) segítségével akarták megoldani. Duns Scotusnak e gondolata Cajetanusból átoltva Szent Tamás rendszerébe jutott Banezhez s e tanítónál crie el végső kifejlődését.

Cajetanus kísérlete azonban már egy neves salamancai teológusban,

Mancióban felébresztette az ellenkezést. Mancio megkísérelte kideríteni a nehézséget; annyira nem jutott el, mint Molina, de a fejlődés vonala világosan követhető Szent Tamástól, a domonkos Cajetanuson és Manción keresztül Molináig.³

Molina forrongó, alakulóban lévő rendszere sok tévedést is felölel. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a jezsuiták e kérdéseket molinizmusuk alapján mind Molina gondolatai szerint akarják eldönteni. A Jézustársaság egyedül azt a tételt vallja Molina gondolataiból, hogy az emberi szabad cselekedetek nincsenek alávetve Isten előre elrendelő indításának, továbbá, hogy a kegyelem hatékonysága nem ilyen előzetesen ható indításból ered. A többi pontokban a jezsuiták Molina nézetivel szemben őrzik teljes függetlenségüket.

Három nevet nem szabad említés nélkül hagynunk, amidőn e korszak nagy, spanyol teológusairól emlékezünk. Ezek *Vasquez Gábor* (1551-1604), *de Lugo János bíboros* (1593-1660) és *Ripalda Martinez János* (1594-1648). Mind a három a szorgalomnak, a spanyol elemző és dialektikus képességnek és bizonyos tekintetben a spanyol szertelenségnek is képviselője.

EZ AZ UTÓBBI TULAJDONSAG főképp Vasqueznél nyilvánvaló: külső viselkedésében is érvényesültek ilyen helytelenségek, műveiben pedig, ahol az éles elmét és a nagy jártasságot a szentatyákban, főleg Szent Ágostonban mindenki megcsodálhatja, néha pusztá ellentmondási kedvből a különleges vélemények felé hajlik. E miatt nagyobb visszhangot általában csak úgy kelt a teológusok között, hogy visszautasítják felfogását. Egyedül a kegyelemtanban a skolasztikus álláspontnak és Szent Ágoston felfogásának összeolvasztására tett kísérletét tartja több szaktudós figyelemreméltónak.

Ripalda már a korszakalkotó nagyságok kevésbé kiemelkedő követője. Hírnevét a természetfölötti valóságok mibenlétét fejtegető teológiai monográfiájának köszöni. (De ente supernaturali.) Érdeme, hogy az első egyike, akik a teológia ilyen irányú tárgyalására adták magukat. Sajnálatos azonban, hogy munkálkodása közben megfeledkezett a módszer állandóan kötelező komolyságáról. Néha semmitmondó aprólékosságokba téved s ami még sajnálatosabb, sűrűn beleesik a mindenáron való eredetieskedés kísértésébe. Veszedelmes állításoktól megóvjá őt hite és óvatossága, néhány különleges és teológiai nem biztosan felépített elmélet azonban elválaszthatatlanul oda van fűzve Ripalda nagy munkájához.

A leginkább kiegyensúlyozott gondolkodó a három közül de Lugo. Világos, szép előadása és fölényes értelme mindenfelé, leginkább azonban tanári működésének színhelyén, Rómában a csodálat tárgyává tették őt. Erkölcsstani könyvei ma is kiváló értéket képviselnek (De iure et iustitia, De poenitentia – A jogról és az igazságról, A bűnbánat szentségéről), dogmatikai műveiben azonban – úgylátszik – a kinyilatkoztatás összefüggésének kifejtése helyett túlságos szerepet enged merész dialektikájának.

³ F. Stegmüller: Francisco de Vitoria y la doctrina de la gracia en la escuela salmantina. Barcelona Bibliotheca Balmes 1934. – Nouvelle Revue Théol. LXII. (1936) 669-670.

E nagy, spanyol nevek mellett a többi nemzet fiai sem voltak tetlenek, de kisebb számban mutatnak föl századokra szóló értékeket. Az olasz Szent Bellarmino mellett a németalföldi *Lessius* (de Lays) *Lénárd* (1554-1623) kapott fontosabb szerepet e korszak teológiai vitáiban. A franciáknál két nevet érdemes említenünk. Az első *Petau* (Petavius) *Dénes* (1583-1652), a másik *Tiphaine Kolos*.

ELŐBBI ORLEÁNSI CSALÁDBÓL SZÁRMAZOTT, s még a Jézustársaságba való lépése előtt alapos nyelvészeti és történeti műveltséget szerzett magának Párizsban; 1605-ben lett jezsuita s ettől fogva kizárólag tanulmányainak, a történelemnek, a kronológiának és a patrisztikának élt. Kora tudományos életének egyik középpontja volt, levelei tanúskodnak széleskörű tapasztalatairól. IV. Fülöp spanyol király és VIII. Orbán pápa saját tudományos intézeteik számára szerették volna megszerezni, de XIII. Lajos nem engedte ki őt Franciaországból. Mint teológus a szentatyák tanainak kutatásával szerzett elévülhetetlen érdemeket. Főműve ezen a területen a befejezetlenül maradt *Theologia dogmatica* (1650), mely kritikai érzék és megbízhatóság tekintetében messze felülmúlja valamennyi elődjét, s még ma is felbecsülhetetlen kincseshánya. A második neves francia teológus *Tiphaine* (Typhanus) *Kolos* (1571-1641), akinek nagy műve: „*De hypostasi et persona*” Ripalda említett könyve mellett az e korból ránkmaradt teológiai monográfia mintája. Sajnos, Ripalda hibái *Tiphainenél* is föltalálhatók.

A német teológiát ebből az időből *Tanner Ádám* (1572-1632) képviseli.

A jezsuita teológiai működés fő irányai

Az eddig említett nevek szorosán vett, iskolás teológiai szaktevékenységet folytattak és a szakirodalmat művelték. Mellettük – s ebben már nem a spanyoloké a vezetőszerep – igen sokan dolgoztak olyanok, akiknek teológiai munkássága közvetlenül gyakorlati célokat szolgált. Legfontosabb az a tevékenység, mely a különféle irányzatoktól megtámadott katolikus tanításnak kel védelmére. Ha a valóságban nem is volt olyan erős választófal elméletek, teológusok és gyakorlati vitatkozók között, a jezsuiták hittudományos tevékenységéről szólva, ezt a két működési területet szükséges elválasztanunk. Számos esetben ugyanis nem az adja meg egyik-másik jezsuita szerző munkásságának jelentőségét, hogy a hittudományt újabb elméletekkel gazdagította, inkább azért fontos, mivel a pillanatnyilag jelentkező támadással szemben képviselte a határozott és öntudatos ellenállást. A jezsuita teológia így folytonos harcban állott; ez a harc nem kizárólag a protestánsokra korlátozódott. Még kemény küzdelmek következtek a janzenistákkal, a gailikán szabadságok védelmezőivel, majd a 18. század felvilágosult rationa-

lizmusával, végül a 19. században azokkal a különféle rendszerekkel, amelyek változatos elméletek álarcá alatt igyekeztek leszámolni a kinyilatkoztatással.

E küzdelmek között kiterjedésében és történelmi kihatásaiban a protestánsok ellen vívott harc a legtekintélyesebb. E nagy küzdelem több történelmileg jelentős részletét elmellőzve, mi csak arra tekintünk, hogy mit adott ez a tevékenység a jezsuiták által a katolikus teológiának. Az összefoglaló válasz az, hogy a jezsuiták tették közölhetővé, általános érdekűvé a vita anyagát. Ők érték el, hogy a katolikus felfogás és öntudat a protestánsokkal szemben megszilárdult s így a teológiai gondolkodást tápláló katolikus közvéleményre is döntő hatással voltak.

A JEZSUITÁK FELLÉPÉSE ELŐTT is erősen védekezett már a katolicizmus a protestáns újítások ellen s vitairatok nagyszámban jelentek meg. Ezek egyik csoportja, élén Eck János *Enchiridion controversiarum seu locorum communium* (Vitapontok és közhelyek gyűjteménye) c. munkájával, a nominalizmus irodalmi köntösében és jórészt nominalista szellemben vette fel a harcot Luther ellen, a másik rész inkább a humanizmus hatása alatt állott s a középkori skolasztika megkerülésével Szent Ágostonhoz nyúlt vissza, hogy közös alapot találjon a protestánsokkal és így vezesse vissza őket a katolikus táborba. Mindkét irányzat elsősorban tudományos jellegű volt, a két ellenfél között vitatott vallásos kérdést nem közvetlenül az érdekelt vallásos lélek szempontjából ragadta meg. Eleinte a jezsuiták nem tudták függetleníteni magukat ettől a tárgyalási módtól. Canisius Szent Péter teljesen el nem készült nagy vitairatai, a testté lett Igeről és a Boldogságos Szűzről szintén ennek a tudományosságnak alapos és száraz termékei.

A vitakozó teológia remekművét, mely a tudományos igények kielégítése mellett a lelkek keresésével is számol, az olasz *Szent Bellarmino Róbert* (1542-1621) alkotta meg. Nagy műve *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos* (A keresztény hit vitatott tételeinek tárgyalása a mai idők eretnekei ellen. Ingolstadt 1586-1589) azokból az előadásokból keletkezett, melyeket a szerző mint a római Gergely-egyetem kortroverzia tanszékének első birtokosa tartott. Bellarmino eredetisége abban állott, hogy megtalálta a szempontot, amelyből a katolikus és protestáns vitákat a legeredményesebben lehetett tárgyalni. Mivel az Egyház mint vallási közösség áll elsősorban a hívők érdeklődésének előterében, Bellarmino is az Egyház létét és természetét állítja tárgyalásainak középpontjába. Az így elevenen jelentkező vallásos problémák kapcsán tér ki azután a többi vitapontokra.⁴ Előadás

⁴ L. Renard S. J.: Saint Robert Bellarmin, apologiste de l'Eglise. *Nouvelle Revue Théologique* 58 (1931) 397-412.

mindig élénk és világos marad. A szerző tudományos felkészültsége is tekintélyes, bár itt már korántsem annyira eredeti; erősen támaszkodik az őt megelőző írókra, pl. elég gyakran Canóra.

BELLARMINO KÖNYVE PÁRATLAN SIKERT ÉRT EL, a felvilágosításra áhító lelkek mohón kaptak ezeken az eleven, világos és gyakorlati fejtegetéseken. Utána ez a diadalmas öntudat tölti be a katolikus vita-irodalmat. Még abban az esetben is, ha az irodalmi függés Bellarminótól nem kimutatható, az ő ügyessége és gyakorlatiassága befolyásolja a későbbi szerzőket. Ezeknek sikere legfeljebb csak akkor hatványozódik meg, amikor általuk először szólal meg nagyobb tehetséggel egy-egy nemzeti nyelv a teológiában. Így történt ez a híres lengyel jezsuitánál, Skarga Péternél (1535-1612) és a mi Pázmányunknál (1570-1637).

A protestánsok elleni védekezés adott hatalmas lökést annak a tevékenységnek, amely alkalmas műnek kibocsátásával a *hitoktatást*, és a hívek, az egyszerű nép körében való elterjesztését tartotta feladatának. A Jézustársaság egyik egyháztanítója, *Canisius Szent Péter* (1521-1597) áll itt elsősorban. Katekizmusa több mint egy századon keresztül volt a német nép hitoktatója, nem is szólva arról, hogy idegen országokban is mennyire hatott példájával. Telegdi Miklós már 1572-ben kiadta Canisius kiskatekizmusának magyar fordítását.

A janzenisták elleni küzdelem és a gallikán igények visszaszorítására irányuló törekvés is több jónevű teológust (az elsők között Petau-t) készített munkára. Jelentőségük azonban inkább abban állott, hogy ezzel a patrisztikai és történelmi tanulmányoknak adtak nagy lendületet. A janzenisták ugyanis Szent Ágoston és a pelágianizmus ellentétéből iparkodtak igazolni, hogy tanításuk az Egyház álláspontjának megfelel, a gallikánok pedig történelmi érvekre hivatkoztak, amidőn a primátus jogait megnyirbálni igyekeztek. A janzenisták ellen folytatott küzdelemben kitűntek az egyháztörténelemben és patrisztikában kiválóan jártas *Labbe Fülöp* (*Triumphus catholicae veritatis adversus novatores*. A katolikus igazság diadala az újítók ellen. Párizs, 1651), továbbá *Deschamps István* (*De haeresi jansenistica ab apostolica sede merito proscripta libri tres*. Az apostoli szék által érdem szerint elítélt janzenista eretnekségről. Párizs, 1654). A gallikánok elleni vitairadalom ebben az időben azokra az iratokra támaszkodott, amelyeket a jezsuita teológusok különféle országokban a pápaság védelmében nagy számmal adtak ki. Gretser, Tanner, Becanus, de Lugo, Ripalda írtak ilyen munkákat.

E fejlődés után nem meglepő, hogy a dogmatika és a vitairadalom mellett a *többi egyházi tudományágak is hatalmasan föllendültek*. 444indkét foglalkozás lendülete megkívánta, hogy a szerzők a

Szentírás ismeretében is tökéletesek legyenek. A görög és héber nyelv ismeretének a humanizmus nyomában történt elterjedése szintén tekintélyes ébresztőként hatott a szentírási tanulmányok megújítására. Ebből a szellemből s ezen törekvések befolyása alatt jöttek létre Salmeron, Toledo, Maldonado, Cornelius a Lapide és Bonfrère szentírástudományi művei, amelyek közül Maldonadónak az evangéliumokhoz írt komoly és alapos magyarázatai máig is figyelemreméltók, Cornelius a Lapide roppant terjedelmű anyaga pedig nemcsak szentírási tudnivalókat, hanem a 16. és 17. század vallásos életének és gyakorlatának számos ismeretlen vonását őrizte meg.

Megindult a tudományos munkásság azon ága is, amely a Jézus-társaság számára a legtöbb elismerésnek, de rengeteg támadásnak is forrása lett: a *theologia moralis* művelése. A rend szabályai a gyóntatást az akkori viszonyokhoz képest feltűnően szorgalmazzák; ez nem volt másképp lehetséges, mint ha a rend e fontos munka elvégzésére alaposan kiképzett gyóntatókat állít munkába. Az alakulást követő évtizedekben a gyóntatok képzésének szüksége annál nyilvánvalóbb volt, mivel a papság nagy részének e téren való tudatlansága (sokan voltak olyanok is, akik a feloldozás szavait sem ismerték) okozta a szentségek elhanyagolását.

A GYÓNTATÓK KÉPZÉSÉNEK ESZKÖZEI között szerepel, hogy minden házban meghatározott időnként (hetenként vagy havonként) elméleti vagy gyakorlati jellegű megbeszélést folytattak a gyóntatást érintő kérdésekről. A tanulmányok alatt pedig mindenkinek – még annak is, aki a neves professzorok szigorúan tudományos előadásait követni nem tudta – két esztendőn keresztül gyakorlati erkölcs-tani ismereteket közlő tanfolyamot kellett elvégezni.

Így tehát az erkölcs-tani kérdések tanulmányozása és írásbeli feldolgozása kétféle módon ment végbe: az egyik részről nagy, elméleti, a kérdés minden mozzanatáról kimerítő tanulmányok keletkeztek, másrészről pedig a gyóntatok használatára szánt kisebb művek, melyek az elvek rövid kifejtése után a gyakorlati élet különféle lehetőségeit ismertették meg. Ennek az utóbbinak egyik hajtása a *kazuisztika*, mely csak a részleges, sokszor különleges gyakorlati esetekkel foglalkozik.

Az elméleti alapvetést maguk a nagy dogmatikusok végezték el. Általános nézeteiket Szent Tamás hagyományaihoz híven, a végső cél s az emberi cselekedetek ismertetésében és az erénytanban fejtették ki. A nagynevű teológusok között nincs talán egy sem, aki ilyen kérdésekkel ne foglalkozott volna.

Ez az új szellem és lendület, mely ebben az időben az egész

teológiai gondolkozást áthatotta, az erkölcstani vizsgálatokban is komoly eredményeket hozott létre. Míg Szent Ágoston erkölcstani nézetei és a középkori nagy skolasztikusok kutatásai is *inkább az emberi cselekvés erkölcsiségének tárgyi vonatkozásait keresték*, addig a 16. század teológusai már az alanyi föltételek kutatására is gondoltak. A lelkiismeret formálásának kérdése határozott esetben, a tudatlanságnak, a szenvedélynek, a tényleges figyelemnek szerepe a cselekvés erkölcsiségének megítélésében, ezek voltak a kérdések, amelyeknek tisztázása szükségesnek látszott. Ezt annál is inkább el kellett végezniök, mert a természetesen felismerhető alapigazságok ebben az időben veszedelmes támadásoknak voltak kitéve.

LUTHER TANÍTÁSA a felelősségről, a szabadságról, a megigazulásról, továbbá ennek a nézetnek hatása a katolikusok között (pl. a löweni Baius Mihály tanításában) nagy zavarokat idéztek elő a lelkiismeret megalkotásában. A szükséges tisztázó és felvilágosító munkát már a salamancai domonkosok kezdték. Az ő körükben jelentkezett először és ott nyert megfogalmazást a probabilizmus tana. Nyomukban a jezsuita teológusok is mind a probabilizmust vallották. A jezsuita szerzőknél e hatáson kívül még egy másik törekvés is érvényesül. Azzal a nézettel szemben, amely az akaratszabadságot csökkentve a szenvedélyek ellenállhatatlan erejét s a kegyelem, mindenhatóságát hirdette, a jezsuiták, rendjük egész működése és szelleme folytán, inkább az emberi természet szabadságát, erejét és jogait védték.

Senki sem csodálhatja, hogy ez az új feladat nem oldódott meg azonnal. Egy szerző nem merítheti ki a probléma összes vonatkozásait, egy-egy elv alkalmazása nem lehet mindig a legszerencsésebb. Ezeket a kényes és komoly megfontolásokat, melyeket a nagy teológusok végeztek, gyakran persze kisebb képességű, csak az iskolai előnyre vagy gyóntatói ügyességre tekintő személyek népszerűsítették. Náluk pedig még könnyebben megeshetett, hogy az elméleti ingadozás gyakorlati helytelenségre, a lelkipásztori megértés és szeretet túlságos enyhe megítélésre vezetett. Innét a panasz a Társaság kebelén belül bizonyos enyhe vélemények miatt, innét Aquaviva tilalma egyes véleményekre, innét, hogy voltak jezsuita szerzők, akiknek könyve indexre került.

HA MÉG HOZZÁVESSZÜK, hogy az akkori durvább érzésnek megfelelően a kazuisták (pl. Sanchez) igen kényes kérdéseket részletesen és nyers szókimondással tárgyaltak, akkor előttünk áll az az alap, amelyen a janzenisták (főleg Pascal) a jezsuiták erkölcstanát a legnagyobb gúnyjal és elkeseredéssel támadták. Nincs értelme, hogy e csaknem háromszáz év előtti küzdelem szenvedélyeit akármelyik oldalon életre támasszuk. Az összes komolyabb kifogások abból magyarázhatók, hogy a szerzők inkább gyakorlati, a híveknek segítő lelki tükröt kívántak nyújtani,

vagy pedig még nem láttak tisztán bizonyos kérdésekben. A két leginkább támadott jezsuita moralista: a francia Bauny mellett a spanyol Escobar y Mendoza (1584-1669), aki nem szakmunkákban, hanem a nép számára írt tankönyveiben követett el túlságos szelídsége és terjengős magyarázatai miatt jelentős kilengéseket. Azonban Escobarnak az erkölcsstan alapjait tárgyaló műve már mentes ezektől a tévedésektől.

Busenbaum Hermann (1600-1660) Medullája a világos, rövid, morális tankönyvnek mintaképe. Az a néhány tévedés, amelyeket pápai elítélés sújtott, másoknál is megvan és a probabilizmus helytelen alkalmazásából ered. Tamburini szintén a probabilizmus tág értelmezésével lőtt túl a célon.

Egészen érthetetlen azonban az a támadás, amelynek a spanyol jezsuita *Mariana János* (1536-1624) szokott a célpontja lenni. Akik Mariana történeti, jogi, politikai és gazdasági tárgyú műveivel behatóbban megismerkedtek, nem győzik csodálni roppant tudását, éleslátását és a kormányzás alapelveiről vallott bölcs felfogását. Schnürer azt mondja róla, hogy az egyetlen ember, aki a hanyatlásba rohanó spanyol nagyhatalom hibáit észrevette és azokat írásaival megszüntetni igyekezett.⁵ A zsarnokgyilkosság megengedése, amellyel Marianát vádolják, nem egyéb, mint annak a kérdésnek szakszerű tárgyalása, hogy egy teljesen elvetemült uralkodót a népek el szabad-e tenni láb alól. Hogy ez a munka (*De rege et regis institutione*) nem tartalmazott semmiféle anarchista tanokat, azt maga a tény igazolja, hogy az II. Fülöp udvarában a trónörökös nevelőjének kérelmére készült s mivel II. Fülöp meghalt, Mariana művét egyenesen az új uralkodónak, III. Fülöpnek ajánlotta.

A megtámadott jezsuiták mellett azonban e korszak olyanokat is felmutat, akik jogi és kanonista alapon foglalkoztak erkölcs-tani kérdésekkel s ezeken senki sem találhat kivetnivalót. Ilyen volt pl. a német *Laymann Pál* (1524-1635).

Kisebb-nagyobb kisiklások hasonló mértékben mindenütt előfordulnak, de megállapítható, hogy még ezek az ingadozások is jelentősen hozzájárultak a katolikus erkölcsstan határozottságának és világosságának kialakulásához. Igaztalan volna azonban az egész jezsuita erkölcsstant laxizmussal, vétkes enyhességgel vádolni. Aki részletesebben megismerkedik tanaikkal, igazat ad Joseph de Maistre-nek, hogy ha minden ember elkerülné azokat a cselekedeteket, amelyeket az egyik legtöbbet támadott jezsuita moralista, Escobar bűnnek bélyegez, akkor rövidesen eszményivé alakulna az emberi tár-

³ Gustav Schnürer: *Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit*. (1937.) 196-200.

sadalom élete. A kevés visszaélés különben a 17. század utolsó harmadában már véget ért. A pápák intézkedései, a rendben megindult s néha eléggé tekintélyes és erélyes visszahatás (Thyrsus Gonzales általános főnök törekvései), majd a komoly és mérsékelt tudósok munkája akkora eredményt értek el, hogy a katolikus erkölcstan nagy tanítómestere, Liguori Szent Alfonz már nyugodt lélekkel a jezsuitákat vallhatja mesterének és irodalmi munkásságát az egyik legismertebb jezsuita szerző, Busenbaum könyveinek kiadásával kezdhette meg.

A teológiai lanyhulás kora (1660-1760)

1660 KÖRÜL az egyházi tudományosságban és a jezsuita teológiában is új korszak kezdődik. Az önálló kutatást, elsősorban a dogmatikában, a megszerzett anyag ismertetése és népszerűsítése váltja fel. A hanyatlás jelét mutatja, hogy az előző korszak tudatossága és merészsége, mely a középkori skolasztika nagy szintézisének birtokában önállóan mert alkotni, most erős engedményeket tesz a kisszerű, néha bizarre ötletkedésnek, később a 18. század második felében racionalista ízü véleményekre hajol, vagy legalább is félénk és ingadozó védekezésre szorítkozik. Módszer tekintetében az mutatja a visszaesést, hogy az irodalmi termelésen uralkodik az iskolai tankönyvek bősége. Ezek pedig – mint: általában történni szokott – csak arra vannak tekintettel, hogy az anyagot rövidre fogják, egyszerűvé, világossá, érthetővé tegyék. A szerzők abban látják céljukat, hogy az iskolai üzem és az emlékezet számára készenlétben legyen egy világos formula, egy rövid distinkció, néhány szóban összefoglalható érvelés. Világos, hogy ez a különben érthető iskolai törekvés a problémák leegyszerűsítéséhez, formalizmus-hoz, néha a gondolat és az igazi teológiai elmélkedés megöléséhez vezetett.

A teológusok közül az olasz Viva Domonkos (1648-1726) tűnt ki. A 17. század végén lefolyt teológiai viták számos római döntést eredményeztek. Viva főmunkájában ezeknek a döntéseknek, sokszor bonyolult és finom teológiai problémáknak nyújtja alapos magyarázatát. A korszak végén jelent meg az iskolai igényekre tekintő irodalmi művek legkiválóbbika, a würzburgi egyetem Theologia Wirceburgensis címmel kiadott sorozata. A hagyományos jezsuita nézeteket védik, velős rövidséggel, de minden problémára kitérnek. Érdekes újítás, hogy az igaz vallásról szóló részt elkülönítik a többtől. Ez már a racionalista térhódítással szemben való szükséges védekezés eredménye. Erre a korszakra esnek végül azok a kiadványok, melyek a janzenista küzdelem másik felében VIII. Sándor elítélése nyomán, majd Quesnel tanítása és XI. Kelemen Unigenitus bullája körül szerepelnek. A gallikán szabadságok pontokba foglalása is ekkor történt, ekkor következett be a pápai ítélet s így érthető, hogy a pápai jogokat védő munkák jórészt ebben a korban jelentek meg.

A felvilágosodás korszaka

A racionalista szellem térhódítása nem annyira a hittudományban, mint inkább a bölcseletben vehető észre. A hittudományban legfeljebb az mutat a felvilágosodás befolyására, hogy akadtak jezsuita szerzők (Le Comte, Le Golien), akik a hitetlenek erényeit és üdvözülési lehetőségeit erősen túlozták, sőt Le Berruyer a vallási kérdésekben is túlságos engedékenység felé hajlott. Még ezeknél is erősebben szívta magába a felvilágosodás szellemét a német Stattler Benedek, akiről később lesz szó.

A BÖLCSELETBEN már jóval erősebb volt az ébredező természettudományos-matematikai és racionalista gondolkodás hatása. Itt sem szabad azonban túloznunk. A Jézustársaság hivatalos szervei e korban is igyekeztek a bölcseleti oktatást Szent Tamás útján tartani. A 17. század végén működő Sylvester Maurus (f 1687) jónévű római bölcselettanár pl. Aristoteles és Szent Tamás követésében a legszigorúbb elveket követte. A 18. század szorgalmas spanyol jezsuita filozófusa, *Lossada Lajos* (1681-1748) pedig Suarez gondolatait ismételte. Csak a hivatalos kívánalmak ellenére s az elfogadott tekintélyekkel szemben jelentkezett azoknak a csapata, akik az újkori bölcselek világosságát és mennyiségtani módszerét szerették volna átvenni. Az új irány hívei között többen pusztán kíváncsiságból és újítási vágyból ápolták ezt a rokonszenvet. Akadtak azonban közöttük igazi tehetségek is, akik az elért vívmányok alkalmazásával akartak frissességet önteni a skolasztika kissé elmaradt rendszerébe. Ilyen rokonszenves és tehetséges újabb irányú bölcselelő volt az olasz jezsuita bíboros, *Tolóméi János* (1725). Nálunk ezt a szellemet a fizikus-filozófus Horváth János művei lehelik.

A patológiaiában és az egyháztörténelemben viszont fel kell mentenünk ezt az időszakot a hanyatlás vagy ellanyhulás vádjá alól. A francia jezsuiták közül többen, különösen *Labbe Fülöp* (1607-1667), *Garnier János*, *de Vitry Eduárd* alig maradtak el a világhírű francia maurinusok mögött. Részben még Labbe munkája (Cossart Gáborral együtt) az a 17 kötetes kiadvány, amely a zsinati határozatokat gyűjtötte össze s messze felülmúlja az előtte megjelent hasonló munkákat. A *Hardouin Jánostól* (1646-1729) készített újabb kiadás pedig csak azért keltett egyideig vihart a francia közvéleményben, mert túlságosan rómainak találták; széleskörű tárgyismeretét azonban senki sem vonta kétségbe. A franciák példája hatott a német *Hartzheim Józsefre* (1694-1763), aki öt kötetben kezdte meg a németországi zsinatok okmányait kiadni. Művét két rendtársa folytatta: Scholl Hermann és Niessen Egyed. A teljes mű csak az 1790. évben jelent meg véglegesen. E munkák hatottak a mi Péterffyinkre is.

A TEOLÓGIAI ERKÖLCSTANBAN szintén a gyakorlati irányú rövid összefoglaló munkák uralkodtak e korban. A 17. század végén és a 18. század elején kezdődő békésebb társadalmi fejlődés kedvezett a csendes és beható lelkipásztori tevékenységnek. Azoknak pedig, akik e területen fáradoztak, leginkább világos és rövid erkölcsstani tankönyvek kellenek. Busenbaum Medullájának 200 kiadásából a legtöbb erre az időre esik. Átdolgozol között nagy érdemet szerzett a luxemburgi *Lacroix Kolos* (1652-1714), aki mesterének nézeteit szabatosabbá tette és értékes bővítéseket fűzött az eredetihez. A hasonló irányban munkálkodó jezsuiták között nagyon olvasottak és máig is elismertek *Reuter János* művei.

A morális teológia pozitív része azonban ismét feltűnő haladást mutat. A fejlődés legfőbb bizonyítéka, hogy míg Aquaviva Ratio Studioruma említi ugyan a tanítható tárgyak között az egyházjogot, de külön helyet mégsem biztosít neki, addig ebben az időszakban az egyházjog tudománya kiváló szakemberekkel, elmélyedő kutatókkal és rendszerezőkkel bír a jezsuiták között. Az úttörő a német *Pirhing Henrik* (1606-1679) volt; művét a Decretales öt törvényéről írt magyarázattal klasszikusnak tartják. A dillingeni, majd ingolstadti jogtanár, *Schmalzgruber Ferenc* (1663-1735) Jus ecclesiasticum Universum c. műve a legutóbbi időkig becsült törvénymagyarázat. E fényes tehetségek mellett a 18. század nagy egyháztudósa volt az olasz *Zaccaria Ferenc* (1714-1795), aki a hitvédelem, az irodalom és egyháztörténet terén kiváló műveket írt s az egyházjoggal is foglalkozott. Ez utóbbi munkásságának indítókoka a védekezés volt: a Közép-Európában uralomra jutó téves egyházkormányzati rendszerek ellen vette fel a harcot.

A magyar jezsuita hittudósok

A magyar jezsuiták szorosán vett hittudományi tevékenysége is jórészt ebbe a korszakba esik. Igaz, a legkimagaslóbb közöttük, *Pázmány Péter*, inkább a virágzó kor szellemében dolgozott. Kala- uza a Bellarminok nagyarányú hitvitázó irodalmához tartozik, teológiai előadásai pedig terjedelemben és elmélyedésben a neves spanyol hittudósokra emlékeztetnek. Pázmány azonban egyedülálló és kivételes jelenség. Az alkalmazott és tervszerű tudományos tevékenység a rendben csak akkor kezdődhetett meg igazán, amikor a nagyszombati egyetem (1635), majd a kassai főiskola (1657) erre lehetőséget nyújtott.

Ám e főiskolák virágzása és megalapozottsága csak a 18. század nyugodtabb esztendeiben következett be. Eleinte ugyanis mind-

kettőnek sokat kellett küszködni a megalapozás nehéz körülményeivel. Súlyosan nehezedtek rájuk a mostoha politikai viszonyok, melyek nem egyszer elkeseredett háborúskodással akadályozták az iskolák komoly működését. A 17. század Magyarországon mozgalmas szellemi élet egyáltalán nem volt lehetséges, legkevésbé a hittudományok magasabb szakszerűséggel folytatott művelése. Ahogy az említett intézmények megalapításának célja a papképzés volt, úgy az irodalmi és tanári foglalkozás is elsősorban gyakorlati célra irányult.

A nagyszombati tanárok közül többen, már az egyetem első évtizedeiben is, hagytak hátra egy-két teológiai munkát. Ezek rendszerint az előadások rövid összefoglalását adják, vagy pedig a lelkipásztorkodó papság szükségleteire vannak tekintettel. Ilyen munkát köszönhetünk Sermyey *Lászlónak*: *Examen ordinandorum quadripartitum c. műve* kérdés-felelet alakjában nyújtja a papság számára szükséges erkölcstani és lelkipásztori tudnivalókat. Sennyey neve alatt ismeretes még egy, Szent Tamás Summá-jának első részét magyarázó, Grácban megjelent mű (*Tractatus in primam partem Divi Thomae, De Deo uno et trino, Graecii, 1680*).

E gyakorlati irányú működés két legjelentősebb képviselője *Szentiványi Márton* és *Tapolcsányi Lőrinc*. Mindkettő egész életén át tanár volt; nevük összeforrta a nagyszombati és bécsi magyar papképzéssel; mindkettő tekintélyes hivatalokat is töltött be a nagyszombati főiskolán és rendházban.

SZENTIVÁNYI MÁRTON (1633-1705) rendkívüli szorgalommal megáldott, sokoldalú férfi volt. Elöljárói tiszte mellett igazgatta a nagyszombati egyetemi nyomdát és különféle tantárgyakat adott elő. E szétágazó munkálkodás nyomait irodalmi termelése is magán viseli. Nem rendszeres teológiai műveket írt, inkább arra törekedett, hogy hatalmas tudásából az érdekes és hasznos tudnivalókat másokkal is közölje. Ezeket az apróbb dolgokat *Curiosa et selecta variarum scientiarum miscellanea* címmel enciklopédiaszerű kiadványokban egyesítve adta ki. Mennyiségtani, természettudományi, szentírástani, dogmatikai, bölcséleti és a Raymundus Lullus tudományelméletén épülő gondolatok könnyed és változatos kifejtését tartalmazza e munkája. Mint éber tollú íróember és a vitázó teológia tanára, nem hagyhatta figyelmen kívül a protestánsokat sem. Pázmány után kétségkívül ő a magyar jezsuiták között a legtekintélyesebb hitvitázó. Több apró polemikus munkát jelentetett meg; legfontosabb írásában a protestánsok ellen ötven érveléssel bizonyítja a katolikus hit igazságát. (*Quinquaginta rationes et motiva, quod tot inter religiones et fidei confessiones, quae de facto inter christianos vigent, Catholica praeferenda et eligenda sit. Nagyszombat 1702.*) E mű később magyarul is megjelent.

Tapolcsányi Lőrinc (1669-1729) pályafutása hasonlít Szentiványié-

hoz, mégis sokkal inkább egyirányú irodalmi működést fejtett ki. Mint tanár és az erkölcsstan szakembere elsősorban a papság ilyirányú igényeit tartja szem előtt. Több kisebb, dogmatikai tárgyú mű mellett legjelesebb írása a száz erkölcsstani esetet tárgyaló *Centuria casuum* (1718 Bécs).

A többi tanár közül mint író is említést érdemel még *Berzevichy György* (1657-1708), akinek két dogmatikai tárgyú tankönyve (*Tractatus de Deo uno et trino*, Nagyszombat, 1701 és *Tractatus de Incarnatione*, Nagyszombat) szigorú szillogisztikus formában, de alaposan és megbízhatóan tárgyalja a kérdéseket.

Az iskolás modortól elütő hangot találunk *Kapi Gábor* (1658-1728) műveiben. Csak kevés ideig tanárkodott, de fontosabb szerepet játszott az erdélyi románok áttérítésében és nagyhatású működést fejtett ki a kolozsvári rendházban. Könyvei is minden különösebb vitázó hév nélkül inkább az élet szükségleteire vannak tekintettel. Műveit az *Institutiones christianae* c. sorozat foglalja magában.

A törökök kiűzése után beállott nyugodtabb korszak, az egyetemek és főiskolák első nemzedékeinek fáradozása mégis megteremtette az intenzívebb tudományos foglalkozás előfelteteleit. Komoly eredmény legelőször a *történelmi kutatásban* mutatkozott. Ebben a tényben is annak az általános európai jelenségnek hatását kell felismernünk, mely a 17. század második felétől kezdve a kiválóbb elmék érdeklődését inkább a hittudomány történelmi kérdései felé irányította.

A MAGYAR JEZSUITÁK KÖZÖTT tudománya és erényes élete miatt egyaránt tisztelt *Hevenesi Gábor* (1656-1715) tartományfőnök indította el az egyháztörténelmi kutatást. Hatása alatt Nagyszombatban alaposabban kezdenek foglalkozni az egyháztörténelemmel. Szentatyák kiadásai jelennek meg, amelyekben a kapcsolatos történelmi kérdések ismertetésére is sor kerül. Egyházmegyék múltjára vonatkozó részleges tanulmányok születnek meg, a hagiographia újkori tudományos fellendülése is érezhető szerényen hatását néhány egyszerűbb igényű munkában.

A magyar jezsuiták közt fejlődésnek indult egyháztörténelmi kutatás legnagyobb teljesítménye *Péterffy Károlynak* (1700-1746) az 1016-1715-ig tartott magyar zsinatok adatgyűjteménye és története, amelyekhez a királyok és a pápai követek egyházi jellegű okmányait csatolta. (*Sacra homilia Ecclesiae Romanae Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi 1016-1715*. 2 kötet, Pozsony, 1741-42.)

Ennek az emelkedésnek hatása a teológiában úgy mutatkozott, hogy a korszak vége felé a magyar jezsuiták könyvei, bár eredetiségben nem emelkedtek az általános színvonal fölé, mégis komoly, alapos és gondos szakmunkákká váltak. Ez a tudományosság jellemzi *Schmidt Miklós* és *Muszka Miklós* terjedelmes köteteit.

Előbbi (1707-1767) az isteni erényekről, a megtestesülésről és a kegyelemről adott ki terjedelmes tanulmányokat (*De virtutibus theologicis*. Nagyszombat 1755, 513 lap; *De aug. Verbi Divini mysterio*. 1757 Nagyszombat, 452 lap; *Tractatus de divina gratia*. Nagyszombat 1756, 402 lap). A feloszlítás előtti utolsó osztrák-magyar tartományi főnöknek, Muszka Miklósnak (1714-83) bécsi egyetemi tanársága idejéből maradtak fenn alapos erkölcsstani dolgozatai (*De legibus, earum transgressione, seu peccatis et peccatorum poena dissertationum theol. libri tres*. Bécs 1756, 552 lap; *De actibus humanis*. 1757 Bécs, 595 lap). A nagyszombati egyetem utolsó dogmatikatanára, *Csapodi Lajos* (1729-1801) szintén ezt az emelkedett színvonalat képviseli. Alapos képzettségét nemcsak kortársai magasztalják, hanem könyvei is hirdetik. Csapodi irodalmi munkássága még abban a tekintetben is figyelemreméltó bizonyítéka szakműveltségének, hogy nem foglalkozik egyéb tárgyakkal, csak a dogmatikával. Szellemi elevenségét hirdeti továbbá, hogy a hagyományos teológiai tárgykörök mellett foglalkozik a mai értelemben vett apologetikával is, avval a tudománnyal, amelyet a 18. század felvilágosodása tett szükségessé. E művének címe is (*De religione revelata eius requisitis et virtutibus praecipuis partes 2 cum dissertatione de auctoritate historiáe Veteris et Novi Testamenti*) mutatja, hogy főcélja a tételes keresztény kinyilatkoztatás igazolása volt.

Csapodi nem az egyedüli a nagyszombati jezsuiták között, aki a század uralkodó gondolataira komolyan felfigyel. Míg ő csak védekezik, addig a filozófus *Horváth János* (1732-1789) erősen belemélyed a racionalista bölcselők eszméibe. Ez a kapcsolat nem vált nála olyan végzetessé, mint egyik-másik külföldi kortársánál. A hagyományos elvek lényegét tisztán megőrizte, csak a valamennyi kérdésnek matematikai mintára észérvekből való bizonyítása hirdeti, hogy Szent Tamás szellemétől messzire távozott. Az általános felfogás azonban ilyen tankönyveket keresett, s Horváth is nagy sikereket ért el *Institutiones Logicae et Metaphysicae* c. művével, mely első nagyszombati kiadása után másutt is, így Madridban, Velencében került ismét sajtó alá. Spanyolra is lefordították. Az egyetem Budára való helyezése után Horváth csak természettant adott elő. E tárgyú könyvei még nagyobb elismerést szereztek neki: általuk jutott a göttingai tudós társaság tagjai sorába.

Nem annyira kiváló tudományos érték, mint roppant termékenység és a felvilágosodás kártékony szellemével folytatott hadakozás örzi a 18. század végén író *Molnár János* (1728-1804) emlékét. Mint Horváth Jánosnál is megtörtént, munkásságának jelentős része a jezsuita rend feloszlítása után folyt le. Molnár műveit a nagyközönségnek szánta, s ezért leginkább magyarul írt. Könyvei különféle tárgyakkal foglalkoznak; van régiségtani, egyháztörténeti, természettudományi irányú könyve, ír a protestánsok ellen, de különösen támadja a felvilágosodás elveit. Ilyen szándékkal készített egy latin munkát is a vallástalan írók ellen, de ugyanaz a cél jelenik meg több magyar könyvében, főleg a 2 kötetes *Magyar Könyvház-ban* (1783-1806 Pozsony, Pest).

A teljes hanyatlás kora (1760-1830)

Szomorú képet mutat a katolikus teológia a 18. és 19. század fordulóján. Nem az volt a fő baj, hogy az évtizedeken át folytatott támadások a francia forradalomban diadalmaskodtak és azt a hie-

delmet keltették, hogy a győzelmes átalakulás a középkori társadalmi élet maradványaival együtt művelődésünk keresztény elveit is megsemmisíti, hiszen e hangos diadalmárral ellenére sokan hűek maradtak a kereszténységhez és tőle reméltek megújulást. Inkább az kelt megdöbbenést, hogy ebben a korszakban a katolikus gondolat védelmezői maguk is gyakran fertőzve voltak a kor tévedéseitől. Ritkán vállalkoztak arra, hogy az élet főbb kérdéseire tiszta keresztény választ adjanak. A régi eszmények védelmében vagy eredetiség és mélység nélkül ismételték a hagyományos eszméket, vagy pedig siettek elvi kérdésekben is látszólagos engedményeket tenni az új korszak elme.

A Jézustársaság mint egységesen irányított szellemi testület ebben a küzdelemben már nem vett részt. A feloszlatás folytán szétszórt egykori tagjai közül azonban számosan szerepeltek az első sorokban, a régi jezsuita lelkesedéssel és képzettséggel védve azt, amit azelőtt is szolgáltak. Ilyen volt a már említett Zaccaria, továbbá *Mazzarelli*. Az engedmények felé hajlók közül a legjelentékenyebb *Stattler Benedek* (1728-1791), aki még mint jezsuita filozófiai, majd teológiai tanár, alaposan elmerült a racionalista gondolkodók tanulmányozásában. Fel is vette a küzdelmet ellenük, de annyira nem tudta magát függetleníteni tőlük, hogy több teológiai könyvét Rómában indexre tették. Vele együtt más jezsuiták is nehezen tudták ebben az ingadozó és merészen újító korban elkerülni, hogy a racionalizmust a helyes mértéken túl ne becsüljék. Azonban ezek a bizonytalan kísérletezések nem eredtek soha olyan szellemből, amely a kereszténység lelki tartalmától elszakadt volna. Hiszen pl. a katolikus hagyományoknak és a felvilágosodás szellemének legszerencsésebb egyesítője, a nagynevű Sailer regensburgi püspök, az egykori jezsuita, a feloszlatás előtt három évig maga is *Stattler* tanítványa volt s később is, minden mende-monda ellenére, nagy tiszteletet és ragaszkodást mutatott egykori rendje iránt.

Az újabb korban (1830-1940)

A feloszlatás alatt az oroszországi száműzetésben élő rend kebelében a jelentékenyebb tudományos törekvések szüneteltek. Egyelőre megelégedtek avval, hogy a válságos helyzetben fennmaradásukat valahogy biztosítsák. A visszaállítás után is másfél évtizeden keresztül az volt a rendi eljáróság legfőbb gondja, hogy

a fiatal rendtagok képzését a régi szellemben, minden veszélyes megalkuvástól menten biztosítsa. E törekvések eredményét csak az 1830-ban kormányra jutott Roothaan János főnöksége hozta meg. Alapelvekkül Aquaviva Ratio Studiorumának intézkedései szolgálták, csak a természetbölcselet és a természettudományok tárgyalásában kellett számolni az újabb idők haladásával.

A MEGREFORMÁLT és a skolasztikus hagyományokhoz visszatérő jezsuita hittudománynak szüksége is volt erre az erősítésre, mert a 19. század elején uralkodó forrongó szellemi állapot kemény küzdelmeket kívánt tőle. Azok a kísérletek, melyek a racionalizmustól elfordulva az élet- és világmagyarázatot erős pátosszal és nagy tehetséggel új alapokra igyekeztek fektetni, a katolikusokra is nagy hatással voltak. A német filozófia merész gondolkodójának, Hegelnek tanítása az eszme abszolút jellegű dialektikus kifejlődéséről katolikus teológiai iskolákat is (pl. a tübingenit) erősen befolyásolt, a romanticizmus a szellemi közösség csodás gazdagságából akarta levezetni az élet és társadalom összes értékeit. Az eszmék megmagyarázhatatlan kölcsönhatása vagy az általános szellemi légkör eredményezte, hogy e kiindulások katolikus teológusokat is hasonló kezdeményezésekre vontak. A francia tradicionalizmus és ontologizmus, több német próbálkozás és az olasz Rosmini tanítása igazolják a 19. század nyugtalanul kereső első felének erős hatását a teológusokra. E befolyás nyomán rövidesen mutatkoztak is a káros következmények. Az említett irányok egyike-másika vagy némely képviselője olyan állításokhoz jutott el, melyek nem voltak összeegyeztethetők a kinyilatkoztatás világos tétéleivel. A Jézustársaság teológusai elé itt ismét új feladat tárult: az, hogy Szent Ignác fiainak régebbi nemzedékeit követve, sikra szálljanak az Egyház hirdette igazság védelmében. Ez a védekezés annál szükségesebb volt, mert a szellemi éberség révén, mely a jezsuitákat állandóan a koráramlatok figyelésére sarkalta, az újabb eszmék a Társaságon belül is rokonszenvre, sőt szerényebb követőkre találtak. A német Rothenflue és a francia Martin nyílt ontologizmust hirdetett; közülük főleg a tehetséges és ügyes tollú Martinnek volt akkora hatása rendtársaira, hogy a rend egyik tekintélyes tanintézete, a valsi skolasztikátus lelkesedéssel akarta követni. De Lamennais sikerei és nemes lelkesedése szintén sok elismerést arattak a francia jezsuiták körében, A forrongó szellemség és az újonnan visszaállított rendnek hiányos szellemi felkészültsége miatt a küzdelem e téves vélemények ellen eleinte inkább csak a tiszta visszautasítás és előljárói intézkedések által ment végbe. Roothaan rendfőnök tervszerű fáradozásai eredményezték, hogy a rend szellemi irányításában lassanként kiváló emberek: *Perrone, de Ramière, Passaglia, Franzelin*, majd később *Kleutgen* jutottak vezetőszerephez.

E nevek mindegyike az új teológia komoly értéke. Passaglia, még inkább Franzelin, főleg avval szerzett érdemet, hogy a teológiai kutatás hagyományos skolasztikus irányát a Szentírás és a szentatyák műveinek gondos és színvonalas elemzésével gazdagította; Kleutgen pedig, mint a skolasztikus gondolat védelmezője, kiváló írókészséggel és tartalmas elmélyedéssel vette fel a küzdelmet a teológiában jelentkező bizonytalan újabb kezdeményezések ellen.

Ezzel a munkával az újjáalakított jezsuita rend szellemi áramlata határozott formát öltött. Visszatalált ahhoz az irányhoz, melyet teológiája fénykorának legnagyobb szellemei jártak. Ami ingadozás még mutatkozott a hagyományokhoz való hűség tekintetében, az nem volt jelentős. Még a tehetséges és merész olasz jezsuitának, *Palmieri Domonkosnak* éles, némileg Descartes-ra emlékeztető gondolatai is mélyebb nyom nélkül maradtak. XIII. Leó Aeterni Patris körlevele a jezsuiták egyházi tudományosságára elhatározóan hatott. A rend hagyományaihoz híven tanítja, fejleszti és védi a skolasztikus irányt, mely azonban nem zárja ki a kapcsolatot, sőt a termékenyülést sem másféle nézetekkel szemben. Hagyományához tartozik az is, hogy a skolasztikus tan követésében viszonylagos szabadsággal jár el. Amaz irányzat mellett, mely a Szent Tamás rendszerének egységesen és határozottan kifejeződött rendszeréhez ragaszkodik, helyet enged a 16. és 17. századbeli nagy jezsuita teológusok szabadabb értelmezéseinek. Kötelező előírásokat azonban sem a szigorú tomizmus, sem az ú. n. suarezianizmus érdekében nem tesz. Egyedül a kegyelemtanban nem fogadja el azokat a tételeket a szigorúbb tomista rendszerből, amelyeket a szabadakarat világos fölfogásával nem tart összeegyeztethetőnek.

ENNEK A SZABADSÁGNAK megfelelően az újabb jezsuita teológusok között két irányt különböztethetünk meg. Vannak, akik a szigorúbb tomizmus kidolgozása terén szereztek nagy érdemeket; így a római Gergely-egyetem hosszú időn át volt tanára, a francia *Billot Lajos*. Világosságban, következetességben és mélységben egyike az újjáéledt Társaság legjelentékenyebb gondolkodóinak. Vele együtt francia, olasz s részben belga rendtársai működtek még ebben az irányban. Velük ellentétben a spanyolok, németek, főleg az innsbrucki egyetem tekintélyes hittudományi karának tanárai inkább a nagy jezsuita teológusok szabadabb értelmezéséhez ragaszkodtak. A német *Pesch Keresztély*, az innsbrucki *Stenrup* és *Stuiler* ennek a felfogásnak jelentősebb képviselői.

A múlt század elején és később, a világháború végéig ez az ellentét eléggé előtérben állt teológusaink között. A szüntelen eszmecserének megvolt az az előnye, hogy a figyelmet ébrentartotta, az elvi kérdéseket nem engedte levétetni a napirendről, sőt indítóul szolgált Szent Tamás alaposabb megértésére és a középkori skolasztika tanfejlődésének pontosabb vizsgálatára (*Pelster, Hocedez, Stuiler*). Ezek az eredmények ellensúlyozzák az említett vitatkozás több kellemetlen következményét. Nem lehet ugyanis tagadni, hogy ez a küzdelem több kevésbé széles látókörű szellemnél szinte arra a meggyőződésre vezetett, mintha a katolikus teológiának csak ez

volna az egyetlen megoldandó kérdése; s előállt a másik baj is: a vita szinte állandóan ugyanazon szűk körben mozgott és újabb termékenyítő szempontok felvetésére alig adott reményt.

SZERENCSÉRE nem mindenki esett áldozatul ennek a vitaközö kísértésnek. A legutóbbi korszakban is voltak olyanok, akik a szentírástudomány művelésére adták magukat (*Patrizi, Cornely, Knabenbauer, Fonck, Delattre, Huby*), vagy pedig a szentatyákat tanulmányozták (*de Regnon, de Ghellinck*). Az erkölcsstan neves művelői sem hiányoztak (Gury, *Balleini, Lehmkühl, Noldin, Genicot, Vermeersch, Schmitt, Hürth*) és az egyházjogban is rendelkezett a Társaság kiváló tekintélyekkel (*Tarquini, Wernz, Ojetti*). Az egyháztörténelemben pedig az innsbrucki *Grisar Hartmann* munkássága keltett világszerte elismerést.

A világháború után az Egyház számára kedvezőbb politikai korszak kezdődött. Ez a helyzet s XL Pius pápa tudományos érzéke mindenfelé arra indította a katolikus tudósokat, hogy működésüket rendszeresebbé és alaposabbá tegyék, intézményeiket a kor kívánalmainak megfelelően kifejthessék. Ennek a törekvésnek fontos mozzanata az 1931-ben kiadott apostoli konstitúció: *Deus scientiarum Dominus*, a nyomában kiadott rendelkezésekkel. A Jézustársaság megértette az idők figyelmeztetését s már az apostoli konstitúció előtt, majd utána a rendszerező, szervező és céltudatos munka jegyében igyekezett tökéletesbíteni tanulmányait és tudományos életét. Ebbe az időbe esik a római Gergely-egyetem nagyszabású kibővítése és átszervezése, a Szentírástudományi Intézet teljes kiépítése, a Keleti és az Orosz Intézet felállítása. Közben a fiatal jezsuita tudósok egész serege, elfordulva az elmúlt évtizedek heves csatározásaitól, történelmi, valláslélektani és Szent Tamás szellemében való elméleti részlettanulmányokba mélyedve iparkodik olyan eredményekre eljutni, amelyek a teológia újszerűbb, mélyebb módszerének megalkotásában építőkövekül szolgálhatnak.

A jezsuita tudományosság jellegzetes vonásai

Az a sokoldalú s szinte állandóan harcot is folytató munkálkodás, mely a jezsuita teológiát 400 éven át jellemezte, érthetően különféle megítélésekre adott alkalmat. Ezeket a véleményeket egyszerűen elfogadni vagy visszautasítani nem lehet. Ugyanis még a nyilvánvalóan egyoldalú ítélezések is, nem szólva a túlzó magasztalásokról és a rosszindulatú befektetésről, rendszerint nem abban hibáznak, hogy alaptalanul hirdetnek valamit, hanem inkább hogy egyetlen szempontot, esetleg elszórtan jelentkező tényeket általánosítanak.

Ha átfogó tekintettel akarjuk végigpillantani a jezsuiták egyházi tudományosságát, legmegfelelőbbnek látszik, hogy az eddig legsűrűbben ismételt ilyen sommás jellemzéseket vesszük fontolóra. A legismertebb jellemzéseket az a két megjelölés fejezi ki, hogy a jezsuiták tudománya komolyabb elvi alapok nélküli *eklektikus*, *válogató* irány és benső törekvéseit tekintve erősen hajlik az újkori racionalizmus felé. Bírálathoz tárgyává szokták tenni még a jezsuita tudósoknak hűvös viselkedését Szent Tamás tanai iránt.

Vizsgáljuk először az eklekticizmust, a válogató jelleget. Elismert tény, hogy a katolikus teológiai könyvek nézeteikben meglepő egyöntetűséget árulnak el. Alapos tudással és jól kiművelt hit-tudományi érzékkel kell annak rendelkeznie, aki e művek külföldiségét, eltérő inspirációját észreveszi. Nagyjából mégis két alap-típusra lehet visszavezetni a szakirodalomba tartozó könyveket. Vannak köztük, amelyek egy közös bölcséleti, pontosabban metafizikai alap szemmeltartásával haladnak előre s vannak, amelyek a kérdéseket szabadabban tárgyalják. Ha valaki az első irány műveit lapozgatja nagyobb élvezettel, könnyen megütközhetik azon az önállóságon, mellyel a különböző korból származó jezsuita szerzők véleményeik felállításában és kifejtésében eljárnak. Az is előfordulhat, hogy egyik-másik szerzőnél ez a szabadság nem árul el nagy szellemi elmélyedést, inkább csak a pillanat igényeiből, alkalomszerű megfontolásokból következik.

Kérdés azonban, hogy a tények alapján jogosult-e az egész jezsuita teológiát válogatósnak nevezni olyan értelemben, mintha ott az állásfoglalások mindig csak jelentéktelen részletszemponatok szerint, az egészre való tekintet nélkül, rendszert sejtető egységes gondolatvezetés híján jönnének létre? Azt hisszük, az így felfogott eklektikus jelző tárgyilagosan nem alkalmazható a legnagyobb jezsuita teológusok munkájára. Nem volna igazságos Suarez, Ruiz, Vasquez, de Lugo, Franzelin, Billot vagy akár de la Taille munkásságát a szellemi középszerűség, a korlátolt szempontú értelmi foltozgatás példáinak tekinteni. Még ha nem is érik utol műveik egységes fölépítésben más iskolák aprólékosan kidolgozott rendszerét, mindig könnyen megállapítható, hogy műveik kidolgozásában őket is egyetlen rálátás, azonos belső sugallat vezette. Suarez és Vasquez kötetiben észrevehető, hogy a végaláthatatlan sorokban ugyanaz a gondolkodó egyéniség jelentkezik. Franzelint a Szentírás és a szentatyák alapos ismerete mellett mindenütt áthatja az a finom természetfölöttiség, amely az újabb korban legfeljebb még Scheebennél

található. Billot és de la Taille nem közönséges önállósággal egyetlen alap gondolatot alkalmazva építették ki elméleteiket a teológia különböző területem.

Az eklektikus jelző másik fogyatkozása az, hogy nem meríti ki annak a szellemi termelésnek belső gazdagságát, amelyet a jezsuita teológusoknak köszönhetünk. Ezek eredetét, történelmi szerepét és sajátos szellemiségét más jellemvonások tartalmazzák. A jezsuiták akkor fogtak hozzá a teológia műveléséhez, amikor az szokatlan virágzás és viszontagságos támadások után különös veszélyben forgott. A vallási forradalom megtámadta azt a lelkiséget, azt a nagy, vallásos közösségbe olvadó öntudatot, amely nélkül a középkori bámulatos gondolatrendszer hatása elképzelhetetlen volt. Szent Ignác rendje ösztönszerűen rátapintott tehát a bajok forrására s a válságos helyzetben határozott célt tűzött ki maga elé: visszavezetni az emberek a hagyományos lelkiséghez, megtörni a vallási forradalom erejét s helyreállítani a hívek előtt Krisztus helytartójának tekintélyét. Ez a jezsuita munka a protestáns veszély megállításával nem fejeződött be. Ahogy az újkori szellemi lázadás egyre újabb formákban ütötte fel a fejét: úgy kellett a jezsuitáknak később is minden veszéllyel szemben újra védelmezni a katolikus lelkiség és kultúrközösség alapjait.

A küzdelem hullámzó élvonalán szerzett tapasztalatok hamar megtanították a jezsuitákat arra, hogy mire van elsősorban szükség. Aquaviva rendfőnöknek és elődeinek a legnevesebb jezsuitákkal folytatott tárgyalásai felvilágosítanak arról, mit tartottak a jezsuiták a teológiai oktatásban legfontosabbnak. Ne legyen a hittudomány tanítása egyetlen iskola tételeihez kötve, hiszen egyes részletekben még a katolikusok között is sok az ellentét. Ellenben annál nagyobb gond fordítandó a Szentírás és szentatyák alapos tanítására, s a lelki egységre, mely a jezsuiták munkáját példaadóvá és meggyőzővé tudja tenni. Ezekben az utasításokban a katolikus hagyomány tisztelete mellett érvényesül tehát az a felfogás is, amely az iskola vitatott részletkérdései fölé akar emelkedni, s inkább arra törekszik, hogy az *apostoli élet követelte ismeretekkel legyenek jól felszerelve a rendtagok*. Ebből a szempontból tekintve a dolgokat, az eklektikus megjelölés helytelennek bizonyul. Inkább arról kellene beszélni, hogy azokkal az irányzatokkal szemben, amelyek a hitigazságoknak türelmes és elmélyedő munkával szilárd bölcséleti alapvetést adtak, a katolikus tanítást a sokszor végigelmélkedett, számtalan eszmélkedésben megtisztított elméleti rendszer magaslatára emelték, a

jezsuiták képviselik az *apostolok gyakorlati hittudomány át*, amelynek az a rendeltetése, hogy igaz, komolyan tudományos, de a mellett könnyen kezelhető és a katolikus lélek vallásos igényeinek megfelelő legyen. A középkori szintézis inkább az elmélyedő szerzetesi lélek alkotása, a jezsuita teológia viszont a küzdő apostoli szellem fegyverzetének kidolgozása.

Sűrűn találkozunk azzal a kijelentéssel is, hogy a jezsuiták teológiája az újkori *individualizmusnak és racionalizmusnak* nyomait viseli. Nem úgy értik ezt, hogy egyes jezsuiták Descartes eszméivel, a felvilágosodás gondolataival esetleg bővebben foglalkoztak; sőt amíg csak arról volna szó, hogy akadt egyik-másik jezsuita, aki maga is behódolt a kor szellemének, a kérdés még mindig pusztán ténykérdés maradna. Többre szoktak hivatkozni. Az individualizmus és a racionalizmus befolyását szellemtörténeti alapon úgy fogják föl, hogy a jezsuiták teológiájában a figyelem a hittel elfogadott igazságok kifejtéséről és elemzéséről áttelődött a hitigazságok észszerű bizonyítására. A régi teológia lelkeséggel áthatott eszmélkedése helyébe a jezsuiták olyan törekvést állítottak, amely a hittudományt a többi okoskodó, bizonyító és ésszel tervezgető tudományok közé akarja elhelyezni. Ennek az állításnak igazolását abban keresik, hogy már a legelső jezsuita teológusoknál, pl. Suareznál s nyomában szinte valamennyinél, megjelent a hitélmény logikai színezetű elemzése. E fejtegetéseikben a teológusok azt szeretnék kimutatni, hogy mennyire a mai ember, a matematikai és fizikai nyilvánvalóságra áhító ember számára van teremtve a kereszténység. Türelmetlenül és elszántan fáradoznak azon, hogy a hitélményben is ugyanazt az értelmi belátást mutassák ki, amelyet az ész a természettudomány, mennyiség-tan vagy a racionális bölcelet tételeinek elfogadásában tapasztal. Az alapvető és legtitikozatosabb vallásos élménynek, a hitnek ez a racionálása a vád szerint a további fejlődés során azt eredményezte, hogy a teológiának csak azokat a kérdéseit és részleteit karolták föl, amelyek ennek a belátásnak segítséget nyújtottak. Így jöttek létre és így hatalmasodtak el a tapasztalatokon, történelmi és irodalmi bizonyításokon nyugvó szakok, így született meg az apologetika, - szóval azok a teológiai tárgyak, melyek csak rideg tudást, rengeteg adathalmazt, száraz érvelést közöltek, de a vallásos élet belső lényegét nem ismerik föl. A jezsuita teológia következetes munkája felelős azért, hogy a letűnt századok folyamán a vallásos élet, bensőség, Istennel létesített kapcsolat helyett bizonyításokban, számításokban keresték sokan a kereszténység lényegét.

Erre mindenekelőtt azt jegyezzük meg, hogy még abban az esetben is, ha a fenti jellemzés találó volna, alap nélkül tartaná valaki az egész jezsuita teológiát az újkori áramlat szellemétől megfertőzöttnek. A vád lényege ugyanis az, hogy bizonyos kérdések tárgyalása a hittudomány újabb szellemű feldolgozására adott alkalmat. Ám az említett részletkérdések, pl. a hitélmény logikai elemzése mellett a Jézustársaság teológusai a többi kérdéseket éppúgy felölelték s valamennyit hagyományos szel­lemben iparkodtak megvitatni. Egy kérdés­csoport kiemelkedő tárgyalása és a belőle fakadó következmények még nem lehetnek ok arra, hogy az egész teológiai munkát a hagyománytól elfordulónak és szerencsétlenül újítónak állítsuk oda.

De az ítélet akkor sem állja meg a helyét, ha figyelmünket kizárólag a hit kérdéseire s az itt mutatkozó tárgyalási módra korlátozzuk. Kétségtelen, hogy e nehéz probléma megvitatásában némi különbség van a középkori és a trienti zsinat után élő teológusok között. A középkori hittudósok a hit zavartalan birtoklásában a hívő ember álláspontjáról értékelik és kutatják ezt a lelki adományt. Rendszerint nem kíváncsiak arra, hogy a bíráló okoskodás előtt a hit mennyire igazolható. Az újabbkori teológusok ellenben érthetően már szükségét érzik, hogy a hitélmény értelmi oldalának részleteit is felkutassák s keressék azokat a mozzanatotkat, melyek a kinyilatkoztatás elfogadásában belátást eredményeznek.

A középkori teológia a maga egyszerűbb álláspontjával inkább csak arra hivatkozik, hogy a hit élménye a földön élő ember számára nagy értéket, nagy vigasztalást hoz s ezért ragaszkodik hozzá. Az újabbak már igazolni próbálják az értelem előtt is a hitet; de egyetlenegy újabbkori teológusnak sem jutott eszébe, hogy ezt az élményt tiszta értelmi következtetésnek tekintse. Egyetlen teológus sem törekedett arra, hogy a hit felemelő, vigasztaló, megnemesítő voltát valaha is kétségbevonja; senki sincs a jezsuita teológusok között, aki a keresztény vallásosság lényegét a pusztá értelmi megbizonyításban keresné.

Suarez, de Lugo és a többiek, akik az analysis fidei-nek részletes tanulmányokat szenteltek, keresik ugyan azt a módot, ahogyan az értelem is megnyugodhatik a hitigazságok elfogadásában, de egyúttal azt is hangoztatják, hogy a hitben az akaratnak is nélkülözhetetlen szerepe van. A legkiválóbbaknak gondjuk van még azokra a lelki jelenségekre is, amelyek megközelítő törvényszerűséggel a hitet előkészíteni és a lelket a hit felé irányítani szokták. Ezekkel az állításokkal természetesen nem mondjuk, hogy a jezsuita teológusok eljutottak a kérdés helyes és végleges feltevéséhez, nem védjük egyiknek vagy másiknak részleges elgondolását; – ezek ellen lehet kifogást találni – még kevésbé állítjuk, hogy nyomozásaik után nem maradt a hit problémájában még sok felderítetlen titok. Egyet azonban hirdethetünk: hogy munkájuk révén a teológia nem oldódott fel a filozófiában; tevékenységük egész szelleme nem is kedvezett ilyenféle törekvésnek, álláspontjuk szerint is mindig megmaradt a nagy különbség a hit értelemmel megismerhető alapjai és a hittal elfogadott isteni kinyilatkoztatásból származó igazságok között.

Igaz, hogy az újabb teológiának érdeklődési iránya indította meg és fejlesztette ki az apologetika tudományát. Történelmileg az is kétségtelen, hogy az apologetika, mint önállóbb hittudományi ág a 18. és 19. század folyamán először a jezsuita teológusoknál jelenik meg határozottabb formában. Ebből azonban nem szabad az egész teológiai irány racionalizmusára következtetnünk s még kevésbé volna megengedett az apologe-

tika kialakulása miatt azt a vádat emelni, hogy ezzel a keresztény teológia eltért volna eredeti szellemétől. Lehet, hogy az apologetikához egyesek túlságosan nagy reményeket fűztek, talán kelletlenül fontosabbnak és döntőbbnek tartották. Ezek vitatható és megfontolandó kérdések s lehet, hogy egyik vagy másik hittudósunk, nem éppen a legkiválóbbak, eltéveszthették a helyes arányokat. De abban a helyzetben, amelyben vagyunk, amidőn a kinyilatkoztatás emberi szavakban és történelmi úton jut el hozzánk, annak az értelmes természetnek birtokában, amely mégis különbséget tesz igazság és káprázat között, nélkülözhetetlen az apologetika. Mindig szükséges lesz, hogy bizonyos tévtanokat ésszel cáfoljunk, bizonyos tételeket tudományosan igazoljunk. Ennek a tudományos hitvédelemnek kidolgozásához erősen hozzájárult a jezsuiták teológiája. De ezért a munkáért nem kell szégyenkeznie.

Elhibázottnak kell tartanunk azt a módszert is, amellyel néha a jezsuita teológia racionalizmusát próbálják igazolni. A jezsuita szerzők műveiből kiszakítanak gondolatmeneteket, egyes problémákat s diadallal mutatnak rá, hogy hasonló irányú okoskodás, rokonszellemű problémakeresés Descartesnél vagy Wolffnál is található, akár mert a szerzők egymást olvasták, akár mert olvasás nélkül is a gondolkodás szelleme rákényszerítette őket, hogy egy irányban haladjanak. De mégiscsak nagy különbség van a jezsuita közt, aki értelmi nyomozásaiban is rendjének, lelkigyakorlatainak szelleméből táplálkozik, s egész fáradozását a lelkében kiformálódott krisztusi eszmény szolgálatába állítja s a között a filozófus között, aki merész okoskodásaitól megittasulva nem lát és nem becsül mást, csak amit az esze áttekint.

AZ ILYEN EMBER egészen fordítva cselekszik, mint a jezsuita. Ez arra törekszik, hogy a lelkében rejtőző benső indításokat is beolvassa értelmébe, teljesen józan, igazolható, bebizonyíthatón hasznos, földies viselkedéssé alakítsa át őket. A jezsuitánál az egész munka eszköz, melyet a hit és az istenszeretet biztos állomáshelyéről irányít a legfőbb célra. A racionalistánál az új felfedezések káprázatos világot nyitnak meg, amelyért kész elfeledkezni minden másról. A jezsuita Szent Pál hívó lelkével akarja az ember újabb vívmányát is Krisztus szolgálatába állítani. A két szellemiség lényegesen és gyökeresen ellenkezik egymással.

Vizsgáljuk meg végül a kérdést, milyen viszonyban volt a jezsuita teológia azzal a katolikus tudóssal, akinek munkáit az Egyház már négyszáz év óta irányadónak tartja a hittudományban, Aquinói Szent Tamással.

Szent Ignác előtt nem volt ismeretlen az a tekintély, mellyel Szent Tamás kora legkiválóbb tudósai övezték. A salamancai és a párizsi főiskolákon végzett tanulmányai azt is bebizonyították előtte, hogy Szent Tamás művei a hitújítókkal szemben az egyházi tanításnak világos és teljesen

megbízható kifejtését nyújtják. Midőn pedig a rendi alkotmánynak a hittudomány tanítására vonatkozó részletét kidolgozta, bizonyára még inkább figyelemmel volt az uralkodó törekvésekre s még inkább megfontolta a hittudomány művelésének szükségleteit. Ezek alapján írta elő, hogy a teológiában Szent Tamásnak skolasztikus rendszerét tanítsák (In theologia legatur vetus et novum Testamentum et doctrina scholastica Divi Thomae. Const, p. IV. c. XIV. 1). Nem tette azonban kötelezővé a Summa theologiae használatát, sőt kifejezetten megengedte, hogy Petrus Lombardus könyvét alkalmazzák, vagy esetleg más olyan kézikönyvet, amelyet a jövőben készítenek el.

A rendalapító intézkedései már jelzik az irányt, amelyet a Társaság Szent Tamás követésében követni akar. Később ez a ragaszkodás csak növekedett, mikor V. Pius pápa Szent Tamást az egyháztanítók sorába emelte és a Summa theologiae használata mindinkább általánossá vált. Midőn Aquaviva rendfőnök a Ratio studiorum előmunkálataihoz hozzáfogott, nyomban felvetődött a kérdés, milyen szabatos előírásokat léptessenek életbe Szent Tamás követésére. Ebben az időben, a 16. század 80-as éveiben a katolikus teológia Szent Tamás szellemében történt újjászületése már teljes volt, s a spanyol egyetemek fényesen igazolták ennek a megújulásnak értékes gyümölcseit. A döntést tehát ezen megváltozott és Szent Tamásra nézve kivételesen előnyös helyzetben kellett meghozni. Aquaviva tárgyalásaiban a megkérdezett teológusok között háromféle fölfogás körvonalai bontakoztak ki. Néhány spanyol jezsuita, élükön P. Deza Alonso, azt kívánta, hogy a rendi teológiatanítás egyöntetűsége érdekében, néhány pontot leszámítva, a Társaság is legszigorúbban kövesse Szent Tamás tanait. Mások viszont csak azt tartották szükségesnek, hogy az iskolákban Szent Tamás Summáját magyarázzák. E mellett még legfeljebb néhány általános irányelv megállapítását kérték, a vélemények megállapításában és Szent Tamás rendszerének követésében azonban a szabadságot tartották megfelelőbbnek.

A két véglet között foglal helyet az a nézet, amely a rend állásfoglalásában később diadalra jutott. Védői a legjobb nevű teológusokból kerültek ki. Ily értelemben foglalt állást Szent Ignác egykori társa, a trienti zsinat egyik teológusa: Salmeron, megegyezett vele a párizsi jezsuita kollégium nagytudományú és tekintélyes megalapítója, Maldonado és csatlakozott hozzájuk a római egyetem híres kontroverzia-tanára, Bellarmino. Közös fölfogásuk az volt, hogy Szent Tamás összehasonlíthatatlan mestere a hittudománynak, követése tanárnak és tanulónak egyaránt biztos és szilárd tudást közvetít, a Summa Theologiaet és *Szent Tamás rendszerét általában követni kell, de ne legyen előírva, hogy minden pontban mereven kell ragaszkodni hozzá.* Szent Tamásnak is vannak nézetei, amelyeket általában már nem fogadnak el, vagy amelyek az újabb kornak nem felelnek már meg – írja Salmeron. Ezekhez fölösleges volna ragaszkodni. Majd kijelenti az akkor már agg teológus, hogy hiú ábránd volna tökéletes egységre törekedni, mert ezt úgysem lehetne soha megvalósítani.

Aquaviva külön kifejezte megelégedését Salmeron javaslatára nézve, s a hosszúra nyúlt tanácskozásokon általában mindig ragaszkodott e nézetekhez. E tanácskozások az 1593-ban megtartott V. általános gyűlésen fejeződtek be, amidőn a rend törvényhozó testülete jóváhagyta a Ratio studiorum-ot. A megbeszélések folyamán egyesek azt az eszmét védelmezték, hogy részlegesen állapítsák meg azokat a tételket, amelyeket Szent Tamás nyomán tanítani kell és azokat, amelyekre nézve megengedett lesz a szabad választás. A Római Kollégium tanárai azonban megbuktatták ezt a tervet. Később egy kilépett spanyol jezsuita túlzása okozott bonyodalmakat, amidőn az inkvizíciónál följelentette egykori rendjét, Szent Tamás tanításának mellőzése miatt. A római inkvizíció azonban a jezsuiták viselkedésében nem talált elítélnivalót.

Végül 1593-ban megállapították, hogy a rend Szent Tamás saját hittudósának tekinti és tanítását kötelezőnek ismeri el magára nézve. Ez a kötelezettség azonban nem olyan mérvű, hogy bizonyos kisebb jelentőségű kérdésekben ne legyen szabad eltérni tőle. Főleg a filozófiában, a szentírástudományban és az egyházjogban védik ezt a szabadságot olyan szerzők javára, akik e tudományágakkal részletesebben foglalkoztak. Ajánlatosnak vélik azt is, hogy tanárokká csak olyanok neveztessenek ki a Társaságban, akik Szent Tamás iránt ragaszkodást és tiszteletet mutatnak.

Ezeket az általános elveket juttatták érvényre a Ratio studiorum egyes szabályai. Ezek a megokolások jellemzik leghívebben a Jézustársaság hivatalos álláspontját Szent Tamással kapcsolatban a legújabb időkig.

A felozlatás előtt több ízben szőnyegre került a kérdés, vajjon nem volna-e szükséges a Szent Tamás követését hirdető előírásokat átnézni. Az illetékes szervek azonban minden alkalommal elegendőnek ítélték, hogy újabb nyomatékkkal mutassanak rá az Aquaviva-féle rendelkezésekre. Ennek a pontosan, de eléggé nagylelkűen megvont iránynak követését elegendőnek tartották mind az idegen gondolatokból és rendszerekből beáramló veszélyek elhárítására, mind annak a szabadságnak biztosítására, amely a lendületes és eredményes tudományos munkának nélkülözhetetlen föltétele.

Az egyházi tudományok legújabb korszaka, amidőn XIII. Leó és utódainak kezdeményezésére Szent Tamás tekintélye és befolyása örvendetes emelkedést mutat, nem hozott semmiféle lényeges változást a Jézustársaság hivatalos álláspontjában. XIII. Leó az Aeterni Patris megjelenése után külön foglalkozott a Jézustársaságnak Szent Tamás iránt tanúsítandó viselkedésével. Gravissime nos kezdetű brévéjében, amelyet a Jézustársaság rendfőnökéhez intézett, felsorolja Szent Ignác alkotmányának, s az egyetemes gyűlések határozatainak és rendfőnökök rendelkezéseinek

Szent Tamást pártfogoló részleteit, ezeket megerősítette, szilárd, állandó és határozott szabályok jellegével ruházta fel őket. Nem kívánta, hogy a Társaság hűtlen legyen neves teológusaihoz, csak azt az óhaját fejezte ki, hogy ez a ragaszkodás ne legyen Szent Tamás követésének akadályozója, hanem inkább előmozdítója. Egyúttal kifejezte örömét, hogy a római Gregoriana ezeknek az elveknek hódolt már régebbi idők óta.

1914-ben X. Pius pápa Szent Tamás hiteles tanításának ismerte el 24 tételt. E határozat után a jezsuita rendfőnök ismét szükségesnek ítélte, hogy a Társaság hivatalos felfogását újból kifejtse. A jelenleg is kormányzó P. Ledóchowski 1916 december 8-án kelt hosszú és tartalmas levelében magyarázta meg, hogy a jezsuiták továbbra is Szent Tamást követik, ez a követés Szent Tamás rendszerének alapelveire föltétlenül vonatkozik (pronunciata maiora), míg a kisebb kérdésekben továbbra is a rend hagyományos szabadsága lesz irányadó. Ezt a levelet XV. Benedek pápa jóváhagyta, elismerve róla, hogy híven fejtí ki X. Pius pápa szándékait.

Milyen mértékben valósultak meg ezek az előírások a tudományos gyakorlatban? A történelmi áttekintés már megadta erre a választ. A Jézustársaság hittudománya általában sohasem lett hűtlenné ahhoz a rendi hagyomány és az egyházi törvény alapján is kötelező rendelkezéshez, hogy az alapvető kérdésekben Szent Tamás bölcséleti rendszerének világos, józan és biztos elveit képviselje. Voltak időszakok, amikor a Descartes-féle bölcsélet s az újkori felvilágosultság racionalista szelleme egyes jezsuita szerzőknél is sajnálatosan erős szerephez jutott. Ezek azonban valódi irányadók nem voltak. Mindig felülkerekedett az az irányzat, amely a rend előírásaihoz következetesen ragaszkodott.

Kétes lehet a jézustársasági hittudomány Szent Tamás-hűsége azok előtt, akik ezt a hűséget bizonyos szigorúan meghatározott eszmék követésében látják. A nélkül, hogy a legkisebb mértékben, is kétségbevonók ennek az értelmezésnek komolyságát, megjegyezzük, hogy Szent Tamás eredeti tanítására nézve még nem tökéletesen egyeznek a vélemények. Így történhetett meg, hogy olyan állításokban, amelyeket sokan Szent Tamás eredeti és alapvető tanításától való eltérésnek látnak, mások nem látnak semmiféle hűtlenséget az angyali tanító iránt. A Szent Tamás rendszeréről vallott ez a két- vagy többértelműség magyarázza meg, hogy a nagy mester követésében is igen eltérő árnyalatokkal találkozunk.

Vajjon nem hátrányos-e mégis, hogy a Jézustársaság a rendszeres egyenesvonalú tomista bölcsélet és teológia helyett inkább a szabadabb úton haladó gondolkozási irány mellé szegődik? Javára szolgál-e az igazságnak és az egyházi teológia egységének és szilárdságának ez a szelídebb vagy merészebb ellenzékiesség? Valóban helytelen és megfontolatlan állítás volna azt hirdetni, hogy a tomizmus szigorúbb formája egységben, következetességben, szinte fölülmúlhatatlan metafizikai megalapozottságban és a neki kijutott elismerések miatt nem érdemel tiszteletet és csodá-

latot. Hiú törekvés volna az is, ha valaki tagadni merné, hogy az Egyházban polgárjogot nyert rendszerek között nem őt illeti meg az első hely.

Ám a tomista rendszernek kijáró elismerés mellett sem tagadható, hogy vannak benne részletek, amelyeket sűrű homály fed, találkoznak benne feltevések, amelyek nem minden szellemi alkatnak felelnek meg, nagyszerű egysége és csodálatos zártsága mellett ő sem képes arra, hogy az örök problémák más és új szempontú vizsgálatának szükségét megszüntesse. A Jézustársaság mesterének vallja Szent Tamást, napjainkban talán inkább közeledik hozzá, mint valaha, mégis a keresztény társadalomban és az Egyház egész életében neki jutott szerep érdekében megfelelőbbnek tartja, ha saját fiainak az említett okok miatt szabadságára hagyja a nagy emberi kérdések több szempontú megvitatását. Az apostolkodás számára nélkülözhetetlen leereszkedő és alkalmazkodó szeretetet evvel a magatartással látja inkább biztosítottnak.